

Γεωργία Ίωαννίδου-Μπιτσιιάδου

Προσπάθειες βιομηχανοποίησης τής Τουρκίας
κατά τήν κεμαλική περίοδο (1923-1938)

1. Μετά την κατάρρευση της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ο τελευταίος Χαλίφης 'Αβδούλ-Χαμίτ Β' (1876-1909), αντικαταστάθηκε από τους Νεότουρκους, οι οποίοι προσπάθησαν να επιβάλουν συνταγματική μεταρρύθμιση και ίδρυσαν τη σύγχρονη Τουρκία. Μολονότι υπήρχαν πολλές ομοιότητες ανάμεσα στη άπολυταρχική διακυβέρνηση των Νεότουρκων και του 'Αβδούλ-Χαμίτ Β', η επιβολή της συνταγματικής μεταρρύθμισης θεωρείται σαν μία σημαντική πολιτική αλλαγή. Πιθανότατα όμως η πιο δραστική αλλαγή ήταν η απόρριψη της ισλαμικής παράδοσης, γεγονός που συντέλεσε στην άνατροπή του 'Οθωμανικού συστήματος από τους κυβερνήτες της Τουρκικής Δημοκρατίας (1923). Μεταγενέστερη διαφορά - μπορεί να περὶ κανείς τόσο σημαντική όσο και η προγενέστερη - είναι ότι οι νέοι κυβερνήτες διέθεταν μία πλήρη γνώση και ενημέρωση σχετικά με τους σημαντικούς δεσμούς ανάμεσα στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη, καθώς και στη βιομηχανική. Οι νέοι άρχοντες αντιλαμβάνονταν ότι, για να ενισχύσουν την έθνική τους δύναμη, όφειλαν να αναπτύξουν τὰ οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά συστήματα, τὰ όποια βρίσκονταν σε σχεδόν άνύπαρκτη κατάσταση μετά την κατάρρευση της παλαιάς 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας.¹

'Αντικείμενο και σκοπός της μελέτης αυτής είναι να παρουσιάσω μία έπισκόπηση, σχετικά με τις προσπάθειες βιομηχανοποίησης της Τουρκίας από τη δημιουργία του συγχρόνου κράτους μέχρι τό θάνατο του Κεμάλ 'Ατατούρκ. Στά 15 χρόνια της διακυβέρνησης του Κεμάλ 'Ατατούρκ (1923-1938) θεσπίστηκαν πολλές ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις, οι όποτες συντέλεσαν στη μετατροπή του 'Οθωμανικού κράτους σε μία σύγχρονη χώρα δυτικού τύπου. Οι κεμαλικές μεταρρυθμίσεις, δηλ. οι δημοκρατικές διαδικασίες, έθνικισμός, λαϊκισμός, κρατικός παρεμβατισμός, κοσμικότητα και μεταρρύθμιση,² δέ θά μᾶς άπασχολήσουν έδῶ. θά

---

1. The Economy of Turkey' an Analysis and Recommendation for a Development Program. Report of a Mission Sponsored by the International Bank for Reconstruction and Development in Collaboration with the Government of Turkey, Baltimore 1953, σ. 5.

2. La Turquie Contemporaine, publié par la Direction générale de la Presse au Ministère de l'Intérieur, Ankara 1935, σ. 59, πρβλ. Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, 2η έκδ., London 1968, σ. 286, Feroz Armad, The Turkish Experiment in Democracy, 1950-1975, London 1977, σ. 3-4, "Political and Social Thought in Turkey". Political and

προσπαθήσουμε νά δοῦμε σέ συντομία τήν οἰκονομική κατάσταση, πού ἐπικρατοῦσε στά χρόνια τῶν Νεότουρκων καί στή συνέχεια νά σκιαγραφήσουμε τήν οἰκονομική πολιτική τοῦ Κεμάλ Ἀτατούρκ σχετικά μέ τό δευτερογενή τομέα καί ἰδιαίτερα τήν κρατική παρέμβαση στή βιομηχανία.

Οὐσιαστικά μπορούμε νά διαιρέσουμε τήν προσπάθεια ἐκβιομηχανοποίησης τῆς Τουρκίας κατά τήν κεμαλική περίοδο σέ δύο στάδια, τά ὁποῖα θά ἀναπτύξουμε παρακάτω σέ δύο κεφάλαια. Στό πρῶτο κεφάλαιο θά προσπαθήσουμε νά σκιαγραφήσουμε τό πρῶτο στάδιο τῆς βιομηχανοποίησης τῆς Τουρκίας, δηλαδή τό στάδιο τῆς ἐλεύθερης ἀνάπτυξης τῆς ἐθνικῆς τουρκικῆς βιομηχανίας. Στήν περίοδο αὐτή, πού ἐκτείνεται ἀπό τό 1923-1930, πρωταρχική θέση κατέχει ἡ ἀτομική πρωτοβουλία. Μέ μιά σειρά μέτρων ἡ κυβέρνηση ἀπέβλεπε στή δημιουργία κατάλληλων συνθηκῶν γιά τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχείρησης καί τήν ἐνίσχυση τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας. Στό δεύτερο κεφάλαιο θά ἐξετάσουμε τόν κρατικό καπιταλισμό (étatisme), δηλαδή τήν ἄμεση κρατική παρέμβαση στίς προσπάθειες βιομηχανοποίησης τῆς Τουρκίας. Μέ μιά δραστήρια πολιτική τό κράτος ἀνέλαβε νά ἀυξήσει τόν κρατικό ἔλεγχο στίς ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις καί νά ἰδρύσει ἐπιχειρήσεις, οἱ ὁποῖες θά χρηματοδοτοῦνταν στό μεγαλύτερο ποσοστό ἀπό τό ἴδιο τό κράτος.

Ἡ ἐμφάνιση τῆς μηχανῆς καί ἡ ἐξέλιξη τοῦ βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ στή Δύση κατάστρεψε τήν χειροποίητη τουρκική βιοτεχνία, πού μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ. παρουσίαζε ἰδιαίτερη ἀνάπτυξη. Ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση, πού συνοδευόταν ἀπό μιά διαδοχική σειρά ἀνακαλύψεων καί ἐφαρμογῶν τῆς βιομηχανικῆς τεχνικῆς, συμπλήρωσε τήν οἰκονομική ὑποδούλωση τῆς Τουρκίας. Ἡ εἰσροή ξένων ἐπενδυτικῶν κεφαλαίων ἀρχισε νά γίνεται αἰσθητή γύρω στά 1854, δηλαδή ἤδη ἀπό τόν πόλεμο τῆς Κριμαίας. Στή συνθήκη τῶν Παρισίων, (1856), πού ἐπεκύρωσε τήν νίκη τῶν δυτικῶν συμμάχων, ἡ Τουρκία θεωρήθηκε πιά μέλος τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Ἀπό τότε παρατηρεῖται τό φαινόμενο τῆς ἐντασης τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τῆς Τουρκίας μέ τίς εὐρωπαϊκές χώρες. Ἐπειδή ὁμως τήν ἐποχή ἐκείνη ἡ Ὄθωμανική αὐτοκρατορία ἦταν ἐξαιρετικά καταχρεωμένη, κατέφυγε στόν ξένο δανεισμό γιά νά ἰσοσκελίσει τό ἰσοζύγιό της. Τό 1854 πῆρε τό πρῶτο δάνειο καί μέσα σέ 20 χρόνια τό Ὄθωμανικό χρέος ἐφθασε τά 50.200.000 φράγκα. Σιγά σιγά ἡ αὐτοκρατορία κατακλύσθηκε ἀπό ξένα κεφάλαια καί συχνά μόνο οἱ τόκοι τῶν δανείων αὐτῶν ξεπερνοῦσαν τό 50 % τοῦ συνολικοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ. Αὐτές οἱ οἰκονομικές ἐνέργειες κατέληξαν στήν ἵδρυση τῆς Ὄθωμανικῆς Τράπεζας τό

1856. Ἡ Ὄθωμανικὴ Τράπεζα, πού εἶχε ἀρμοδιότητες μιᾶς κρατικῆς Τράπεζας, διακινούνταν ἀρχικὰ μὲ ἀγγλικά κεφάλαια καὶ στὴ συνέχεια μὲ γαλλικά. Σύντομα τὸ ξένο κεφάλαιο καθυπόταξε ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ δημοσιονομικῆς ζωῆς.³ Γι'αὐτὸ καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικότερους στόχους, τῆς ἐθνικῆς ἐπανάστασης, πού ἦταν ταυτόχρονα ἕνα εἶδος ἀντίστασης ἐναντίον τοῦ ἀποικιακοῦ ἰμπεριαλισμοῦ, ἦταν νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ ὀργανωμένη ἐθνικὴ βιομηχανία, γιὰ νὰ παύσει ὀριστικά ἡ χώρα τους νὰ εἶναι μιὰ ἀνοιχτὴ ἀγορὰ στὴν ξένη βιομηχανία.⁴

2. Ὄταν λοιπὸν οἱ Νεότουρκοι ἦρθαν στὴν ἐξουσία (1908), εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τρία βασικά προβλήματα: α) τὴ δημιουργία μιᾶς ἐθνικῆς οἰκονομίας μὲ τὴν κατάργηση τῶν ἐγγυήσεων, οἱ ὁποῖες ὑποθήκευαν τὴν Ὄθωμανικὴ αὐτοκρατορία στὸ ξένο κεφάλαιο, β) τὴν ἀντικατάσταση τῶν μειονοτήτων καὶ τῶν ξένων πρακτόρων, πού κατεῦθναν τὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητα τῆς χώρας, μὲ Τούρκους ἐθνικιστές, καὶ γ) τὴν ὠθηση τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ στὴν ἀνάπτυξη κάθε εἴδους οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἐκτός ἀπὸ τὴ γεωργία.⁵ Ὁ Μουσταφᾶ Κεμάλ πίστευε ὅτι τὸ ἀροτρο εἶχε μεγαλύτερη χρησιμότητα ἀπὸ τὸ ὄπλο, θεωροῦσε τὴν βιομηχανοποίηση σύμβολο τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας καὶ τὴν ἐξίσωνε μὲ τὸν ἐκσυγχρονισμό.⁶ Διακήρυττε πὼς ἡ "ἐκβιομηχάνιση" θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ βασικότερα προβλήματα τῆς Τουρκίας: "Πρέπει νὰ ἰδρῦσουμε κάθε μορφῆς βιομηχανία, μεγάλη ἢ μικρὴ, γιὰ τὴν ὁποία στὴ χώρα μας ὑπάρχουν οἱ ἀπαραίτητες οἰκονομικὲς προϋποθέσεις, ὥστε νὰ λειτουργεῖ καὶ νὰ ἀναπτύσσεται".⁷

Οἱ οἰκονομικὲς συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν στὴν Τουρκία μετὰ τὴν ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων, βρίσκονταν σὲ θλιβερὴ κατάσταση. Ἡ τελωνειακὴ πολιτικὴ τοῦ Κράτους εἶχε μετατρέψει τὴ χώρα σὲ μιὰ ἀγορὰ ἀνοικτὴ στὰ ξένα βιομηχανικὰ προϊόντα τὰ ὁποῖα εἰσέβαλαν στὴ χώρα σὲ μεγάλες ποσότητες καὶ σὲ πολὺ χαμηλὲς τιμές. Οἱ συνέπειες ἦταν ἐμφανεῖς: τὰ ἐργαστήρια καὶ οἱ βιοτεχνίες ὀδηγοῦνταν στὸν ἀφανισμό καὶ αὐξάνονταν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνέργων, ἀνάμεσα στὶς πολυάριθμες μάζες τῶν Τούρκων τε-

3. La Turquie Contemporaine, σ. 38-48.

4. La Turquie en Chiffres, publié par la Direction Générale de Press au Ministère de l'Intérieur, Ankara 1937, σ. 37.

5. Kemal H. Karpat, Turkey's Politics. The Transition to a Multiparty System, Princeton-New Jersey, 1969, σ. 83.

6. Nuri Eren, Turkey, Today and Tomorrow. An Experiment in Westernization, London-New York (Praeger) 1963, σ. 125.

7. M.W. Thornburg-Gr. Spry-Gl. Soule, Turkey. An Economic Appraisal, New York 1949, σ. 23.

χνικῶν, πού ἀναγκάζονταν νά στραφοῦν στὸν γεωργικὸ τομέα. Παράλληλα πολυάριθμα νέα καταστάματα ἀνοίγαν, μὲ μοναδικὸ προορισμὸ νά διοχετεύουν τὰ ξένα ἐμπορεύματα στὴν ἐσωτερικὴ ἀγορά. Ἐξαιτίας τῶν διομολογήσεων, δέν ἔμεναν περιθώρια ἀνάπτυξης τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων μὲ τὸ ἐξωτερικὸ καί κατὰ συνέπεια τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο δέν ἔδινε καμιὰ δυνατότητα ἀνάπτυξης μιᾶς ἐθνικῆς βιομηχανίας. Ὅλο τὸ χονδρικὸ καί λιανικὸ ἐξαγωγικὸ καί εἰσαγωγικὸ ἐμπόριο εἶχε περιέλθει στὰ χέρια τῶν ἀλλοδαπῶν καί ξένων στοιχείων πού ζοῦσαν στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Ἔτσι τὸ 1913 ὑπῆρχαν 200 μηχανοποιοῦτες βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις μικροῦ μεγέθους, πού ἀπασχολοῦσαν συνολικὰ 17.000 ἐργάτες καί εἶχαν κυρίως ἐξαγωγικὸ χαρακτήρα. Τὸ 68 % ἀπὸ τίς βιομηχανίες αὐτές ἐπεξεργάζονταν γεωργικά προϊόντα, ὅσα προέρχονταν κυρίως ἀπὸ μύλους καί τὸ 14 % ἀπὸ τὴν ὑφαντουργία. Ἡ ἀξία τῆς συνολικῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς τῶν ἐργοστασίων αὐτῶν ἀνέρχονταν περίπου σὲ 6,5 ἑκατ. λίρες Τουρκίας.⁸ Τὰ κεφάλαιά τους ἀνήκαν ὡς πρὸς τὸ 50 % σὲ Ἕλληνες, τὸ 20 % σὲ Ἀρμένιους, τὸ 10 % σὲ ἀλλοδαπούς, τὸ 5 % σὲ Ἑβραίους καί μόνο τὸ 15 % σὲ μουσουλμάνους Τούρκους.⁹ Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι τὸ ἰδιωτικὸ κεφάλαιο βρισκόνταν στὰ χέρια τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν ἐθνικῶν μειονοτήτων δηλ. τῶν Ἑλλήνων, Ἀρμενίων, Ἑβραίων, Λεβαντίνων καί ἀλλοδαπῶν. Τὸ μεγαλύτερο μερίδιο ἀνῆκε στοὺς Ἕλληνες καί Ἀρμένιους, οἱ ὁποῖοι τὸ 1913 συμμετεῖχαν στὸν οἰκονομικὸ τομέα, τὸ βιομηχανικὸ καί τὸ ἐμπόριο τῆς αὐτοκρατορίας μὲ ποσοστὸ πάνω ἀπὸ 80 %.¹⁰ Τὸ παραγωγικὸ κεφάλαιο, τὸ ὁποῖο, ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τίς προσπάθειες βιομηχανοποίησης τῆς Τουρκίας, ἦταν σχεδὸν ἀνύπαρκτο.

8. La Turquie Contemporaine, σ. 140. Σύμφωνα μὲ ἄλλες ἐκτιμήσεις τὸ 1913 ὑπῆρχαν στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία: 269 μηχανοποιοῦτα ἐργοστάσια ἀπὸ τὰ ὅποια λειτουργοῦσαν τὰ 242, βλ. Nuri Eren, Turkey. Today and Tomorrow, 252 ἐργοστάσια πού ἀπασχολοῦσαν περίπου 17.000 ἐργάτες, βλ. D. Robinsin, The First Turkish Republic, Cambridge, Harvard University Press, 1963, σ. 102. πρβλ. Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, Leiden, 1968, σ. 52. Τὸ 1915 ἡ συνολικὴ ἀξία τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς ὑπολογίζονταν σὲ 140 ἑκατ. μάρκα μὲ βάση 282 ἐπιχειρήσεις, πού ἀπασχολοῦσαν περισσότερα ἀπὸ 5 πρόσωπα, βλ. Peter F. Sugar, "Economic and Political Modernization in Turkey, in Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow, eds, Political Modernization in Japan and Turkey, Princeton University Press, 1964, σ. 160.

9. Κωνσταντῖνος Τσουκαλᾶς, Ἐξάρτηση καί ἀναπαραγωγή. Ὁ κοινωνικὸς ρόλος τῶν ἐκπαιδευτικῶν μηχανισμῶν στὴν Ἑλλάδα (1830-1922), πρόλογος Ν. Γ. Σβορώνου, Ἀθήνα 1977, σ. 309.

10. Σχετικὰ μὲ τὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων τῆς Τουρκίας, βλ. Κωνσταντῖνος Τσουκαλᾶς, Ἐξάρτηση καί ἀναπαραγωγή, σ. 303-313.

Βασική αίτια ήταν η άπροθυμία και η δυσπιστία των ξένων κεφαλαιούχων να επενδύσουν τα κεφάλαιά τους στην Τουρκία, όχι μόνο γιατί οι όροι δέν ήταν κυρίως ικανοποιητικοί, αλλά κυρίως γιατί οι ξένοι κεφαλαιοκράτες δέν ήταν σίγουροι ότι η τουρκική επανάσταση διέφερε από τή ρωσική.¹¹

Γιά να κατανικήσουν τά προβλήματα αυτά και να συμβάλουν στην ανάπτυξη τής έθνικης βιομηχανίας, οι Νεότουρκοι έκαναν μερικές προσπάθειες, π.χ. τό 1913 ψήφισαν ένα νόμο για τήν ένθάρρυνση τής βιομηχανίας, τό 1914 πήραν μιá απόφαση, πού καταργούσε τίς διομολογήσεις (οί διομολογήσεις όμως καταργήθηκαν τελικά τό 1923). Ίδρυσαν μιá έθνική Τράπεζα τό 1916 μέ κεφάλαιο 4.000.000 λίρες Τουρκίας και μέ αποκλειστική άποστολή τήν παροχή πιστώσεων στίς έγχώριες έπιχειρήσεις και τήν ένθάρρυνση τής δημιουργίας συνεταιρισμών. Έτσι οί συνεταιρισμοί και οί διάφορες άλλες ένώσεις προωθήθηκαν στό πλαίσια μακροπρόθεσμων οίκονομικων προοπτικων.¹² Ή ύλοποίηση μιáς έθνικης οίκονομικης πολιτικης στάθηκε άδύνατη, άν λάβει κανείς υπόψη τήν ύπαρξη διαφόρων άνασταλτικων παραγόντων, όπως τήν έναρξη του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, τίς έσωτερικές άναταραχές, τό καθεστώς των διομολογήσεων και τίς μέχρι τότε ένέργειες οίκονομικης ύποτέλειας στό ξένο κεφάλαιο. Τό δημόσιο Όθωμανικό χρέος άπορροφούσε τά πιό σταθερά έθνικά έσοδα και τούς φόρους. Τήν παραμονή του πρώτου παγκόσμιου πολέμου τό δημόσιο Όθωμανικό χρέος άνερχόταν σέ 158.642.734 χρυσές τουρκικές λίρες ή 716 εκατ. δολάρια. Από τό ποσό αυτό ή Γαλλία κρατούσε τό 60 %, ή Γερμανία τό 20 % και ή Μ. Βρεττανία τό 15 %. Στόν προϋπολογισμό του 1914-1915, τό 1/3 των έξόδων άπορροφούσε τό δημόσιο χρέος.¹³ Τόσο τά δίκτυα των κρατικων σιδηροδρόμων όσο και οί εταιρείες, πού ήταν έκχωρημένες στους δήμους, βρίσκονταν κάτω από ξένο έλεγχο. Παρατηρούμε λοιπόν ότι, ένω κατά τή διάρκεια τής Όθωμανικης άυτοκρατορίας ή τουρκική οίκονομία είχε όλα τά χαρακτηριστικά μιáς έξαρτημένης μισοαποικιακης οίκονομίας, τό κόμμα των Νεότουρκων "Ένωση και Πρόοδος" συνετέλεσε άποφασιστικά στόν οίκονομικό προγραμματισμό των ήγετων του Δημοκρατικού κόμματος. Ή οίκονομική πολιτική των Νεότουρκων, πού ήταν ένας τμηματικός συνδυασμός έθνικισμού, φιλελευθερισμού και κρατικού καπιταλι-

11. Kemal H. Karpat, Turkey's Politics, σ. 85.

12. Kemal H. Karpat, Turkey's Politics, σ. 31, 83.

13. Turkey on the Way of Industrialization, Published by Press Department of the Ministry of Interior Affairs, Ankara 1937, σ. 9, πρβλ. M.W. Thornburg.- Gr. Spry - G. Soule, Turkey. An Economic Appraisal, σ. 13.

σμού, έθεσε τίσ άπαρχές μιās οίκονομικής πολιτικής και φιλοσοφίας, πού άναπτύχθηκε όλότελα στή δημοκρατική Τουρκία.¹⁴

3. Οί Ξένες έπεμβάσεις και ό πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, καθώς και ό τουρκικός σωβινισμός, έκαναν τούς Τούρκους ήγέτες, τούς όπαδούς του Μουσταφά Κεμάλ, νά είναι πολύ ευαίσθητοι ως προς τό πρόβλημα τής άνεξαρτησίας τής χώρας. Ή μεγάλη έμφαση, πού οί Κεμαλιστές έναπόθεσαν στήν πολιτική άνεξαρτησία τής χώρας, είχε αντίκτυπο στήν οίκονομική τούς πολιτική. Ό Μουσταφά Κεμάλ έρευνοϋσε π.χ. τίσ δυνατότητες νά επιτευχθει οίκονομική αϋτάρκεια στήν Τουρκία. Πίστευε ότι ό καλύτερος πραγματικός τρόπος, για νά έμποδίσει τίσ ευρωπαϊκές οίκονομικές έπιρροές στήν Τουρκία, ήταν νά άνοικοδομήσει τίσ έθνικές βιομηχανίες και νά έκμεταλλευτεί τίσ έσωτερικές πηγές, οι όποιες σέ τελευταία άνάλυση θά μπορούσαν νά καλύψουν τίσ έγχώριες άπαιτήσεις και νά όδηγήσουν στήν οίκονομική αϋτάρκεια.Τό 1919 ό Μουσταφά Κεμάλ, ως άρχηγός του κινήματος τής έθνικής άπελευθέρωσης, διακήρυττε χωρίς όρους, τήν οίκονομική και δημοσιονομική έλευθερία.

Οί άρχές αϋτές ένωματώνονται στίς ακόλουθες έννοιες:

1. Άντιιμπεριαλισμός σημαίνει έθνική άνεξαρτησία
2. Άντικαπιταλισμός σημαίνει έλευθερη έθνική οίκονομία και αντίθεση στο ξένο κεφάλαιο και τά προνόμια.
3. Λαϊκή κυριαρχία χωρίς όρους, σημαίνει τήν έπιστροφή κάθε πράγματος στους άληθινούς άρχοντες τής χώρας.¹⁵

Ή τουρκική βιομηχανία βρισκόταν σέ έμβρυακό στάδιο άνάπτυξης, όταν τό Δημοκρατικό Κόμμα ανέλαβε τή διακυβέρνηση τής χώρας (1923). Οί Νεότουρκοι βέβαια είχαν άρχίσει νά ένθαρρύνουν τή βιομηχανοποίηση με τήν καθιέρωση φορολογικών προνομίων και με τελωνειακές άπαλλαγές για τήν εισαγωγή μηχανημάτων, αλλά ή μικρή αϋτή προσπάθεια καταστράφηκε από τούς πολέμους πού άκολούθησαν.¹⁶ Ή Τουρκία ήταν ύποχρεωμένη νά πληρώνει πολύ συνάλλαγμα, για νά προμηθεύεται από τό έξωτερικό διάφορα βιομηχανικά προϊόντα, τά όποια ήταν άπαραίτητα για νά καλύπτει τίσ άνάγκες της, άν και οί πρώτες ύλες πού χρεια-

14. Kemal H. Karpat, Turkey's Politics, σ. 84, ειδικά για τούς Νεότουρκους βλ. Feroz Ahmad, The Young Turks. The Committee of Union and Progress, in Turkish Politics, 1908-1914, Oxford 1969.

15. Sevkettürreya Aydemir, "Atatürkism in Economic Liberation and Anticolonialism", Political and Social Thought in the Contemporary Middle East, Kemal H. Karpat, ed., London 1968, σ. 327.

16. Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, T. 2, Reform, Revolution and Republic, The Rise of Modern Turkey, 1808-1975, Cambridge University Press, 1977, σ. 389.

ζόταν για τη βιομηχανοποίηση αυτών των αγαθών υπήρχαν σε περίπτωση στην χώρα της. Παρατηρούνταν δηλ. το φαινόμενο να εξάγει σε έξυψο τιμές άκατέργαστες τις πρώτες ύλες και να τις εισάγει βιομηχανοποιημένες σε πολύ υψηλή τιμή. Το αποτέλεσμα ήταν το έλλειμμα των πληρωμών της διαρκώς να διευρύνεται. Πρωταρχικός σκοπός της κυβέρνησης μόλις ανήλθε στην εξουσία, ήταν να ιδρύσει μια όρθολογική βιομηχανία, η οποία να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της Τουρκίας, δηλαδή να μπορεί να μεταποιεί σε βιομηχανικά προϊόντα τις πρώτες ύλες που υπήρχαν ή μπορούσαν να αποκτηθούν. Βασικός της στόχος ήταν να ισοσκελίσει το εμπορικό έλλειμμα και να δημιουργήσει μια οικονομική κίνηση στο εσωτερικό της χώρας, ώστε να πάψει η Τουρκία να θεωρείται "η αγορά" των κυριότερων βιομηχανικών χωρών της Ευρώπης.

Τό 1923 υπήρχαν μόνο 341 μηχανοποιητά εργοστάσια. Τά περισσότερα ήταν μικρά και καταστραμμένα από τον πόλεμο, ενώ τά υπόλοιπα λειτουργούσαν πλημμελώς.¹⁷ Ένας μεγάλος αριθμός από τεχνίτες, έμπορους και επιχειρηματίες έγκατέλειψε την έποχή εκείνη την Τουρκία, σύμφωνα με τη συνθήκη ανταλλαγής πληθυσμού. Η μεγάλη πλειοψηφία των Ανατολικών, οι οποίοι αντιστοιχούσαν σ' ένα μεγάλο τμήμα του τουρκικού πληθυσμού ήταν αγρόματοι, όκηροί και στενά συνδεμένοι με τις παλιές παραδόσεις.¹⁸ Από τό γενικό έλλογισμό και την κατανομή των ξένων κεφαλαίων που δρούσαν στην Τουρκία μετά τη συνθήκη της Λωζάνης και όπως αποδεικνύεται από τούς δύο πίνακες που ακολουθούν, τό ξένο κεφάλαιο τό 1924, έλεγχε 94 εταιρείες. Από τις επιχειρήσεις αυτές, οι 7 άσχολούνταν με την έκμετάλλευση του σιδηροδρομικού δικτύου, οι 6 ήταν μεταλλευτικές, οι 23 τραπεζικές, οι 11 ήταν επιχειρήσεις παραχωρημένες από τούς Δήμους, οι 12 ήταν βιομηχανικές επιχειρήσεις και οι 35 εμπορικές εταιρείες. Τό σύνολο των ξένων κεφαλαίων, που επενδύθηκε σ' αυτές, τις εταιρείες, άνέρχονταν στις 63.444.000 χρυσές τουρκικές λίρες. Τό συνολικό κεφάλαιο, που ήταν κατανεμημένο στις διάφορες εταιρείες, άναλογικά προερχόταν από τη Γερμανία κατά 45,4 %, από τη Γαλλία 25,9 %, από τη Μ. Βρετανία 16,9 %, από τό Βέλγιο 3,7 %, από τις Η.Π.Α. 1,8 %, από την Ίταλία 1,2 %, από την Όλλανδία 0,9 % και από τις διάφορες άλλες χώρες κατά ποσοστό 4,2 %.¹⁹

Οι βάσεις μιας στοιχειωδώς οργανωμένης έσωτερικής βιομηχανίας τέθηκαν στο Οικονομικό Συνέδριο της Σύμυνης, που πραγματοποιήθηκε στην πόλη αυτή τό 1922. Άναλύοντας τις αποφά-

17. Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic*, σ. 103.

18. Z.Y. Hershlag, *Turkey. The Challenge of Growth*, σ. 23.

19. *La Turquie Contemporaine*, σ. 208-9.

σεις πού πάρθηκαν στό συνέδριο αυτό μπορούμε νά παρακολουθήσουμε από κοντά τήν προοδευτική εξέλιξη τής έθνικης έκβιομηχανοποίησης. Οί άποφάσεις αυτές, οί σχετικές μέ τή βιομηχανία, εΐναι σέ συντομία οί ακόλουθες:

1. Νά ξεπεράσει τό στάδιο τής άπλής βιομηχανοποίησης καί τής μικρής παραγωγής καί νά φθάσει πολύ γρήγορα στό στάδιο τής μεγάλης μηχανοποιημένης παραγωγής καί στίς μεγάλες βιομηχανικές έπιχειρήσεις.

2. Νά ιδρύσει γρήγορα βιομηχανίες, μέ πρώτες ύλες πού υπάρχουν στό έσωτερικό τής χώρας ή μπορούν εύκολα νά άποκτηθουν. Άνάμεσα σ'αυτές τίς βιομηχανίες πρωταρχική θέση έχουν οί κλωστοϋφαντουργικές βιομηχανίες καί οί βιομηχανίες εΐδων διατροφής.

3. Νά συμβάλει στόν σχεδιασμό μιās όργανωμένης έθνικης βιομηχανίας, ώστε νά κατορθώσει νά συναγωνίζεται τό όργανωμένο κεφάλαιο τής Δύσης. Νά προστρέχει στήν προστασία του Κράτους στήν προσπάθεια βιομηχανοποίησης.

4. Νά μετατρέψει διαδοχικά τή διοικητική όργάνωση του Κράτους σέ οικονομική όργάνωση καί νά έξασφαλίσει μ'αυτόν τον τρόπο τήν ένδυνάμωση των μεγάλων βιομηχανικών έπιχειρήσεων του Κράτους.

5. Νά ιδρύσει μιá Τράπεζα του Κράτους, ώστε νά μπορεί νά έξασφαλίζει όλες τίς άπαραίτητες πιστώσεις στήν έθνική βιομηχανία.²⁰

Στή διάρκεια τής μεταβατικής περιόδου, δηλ. από τό Συνέδριο τής Σύμυρνης καί μέχρι τή χάραξη τής έπίσημης κυβερνητικής πολιτικής του κρατικού καπιταλισμού στά 1930, ή τουρκική κυβέρνηση πήρε μιá σειρά νομοθετικών μέτρων, για νά ένισχύσει τήν βιομηχανοποίηση π.χ. οί άκατέργαστες ύλες πού υπόκεινταν σέ έπεξεργασία έπιτόπια έξαιρούνταν από τή φορολογία σύμφωνα μέ τό νόμο τής 9 Άπριλίου του 1924. Οί κρατικές ύπηρεσίες, τά Ύπουργεία, καθώς καί όλοι οί Όργανισμοί, πού έπιχορηγούνταν από τό κράτος ύποχρεώθηκαν νά αγοράζουν τά έγχώρια προϊόντα, στίς περιπτώσεις πού ή τιμή τους δέν υπερέβαινε τήν τιμή των ξένων προϊόντων κατά 10 %, σύμφωνα μέ ένα κυβερνητικό διάταγμα του 1925.²¹

Ό Μουσταφά Κεμάλ πίστευε ότι μέ τήν ένίσχυση τής ιδιωτικής έπιχείρησης στά πρώτα χρόνια τής Δημοκρατίας θά έπιτυγ-

20. La Turquie Contemporaine, σ. 139-140.

21. 10 ans de Republique, resumé du guide publié par le Parti Republicain du Peuple à l'occasion du Xème anniversaire le la République 1923-1933, Ankara 1933, σ. 82, πρβλ. Nuri Eren, Turkey. Today and Tomorrow, σ. 125, Z.W. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 52.

Γενικός ισολογισμός των ξένων κεφαλαίων που δρούσαν μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης τó 1924*

1. Άξια των καταμενένων κεφαλαίων πρίν από την εφαρμογή των διάφορων βιομηχανικών δραστηριοτήτων.

Είδος των επιχειρήσεων	Άριθμός των επιχειρήσεων	Άξια των κεφαλαίων που είχαν επενδυθεί
Σιδηρόδρομοι	7	39.133
Μεταλλεία	6	3.048
Τράπεζες	23	10.210
Δημοτικές έκχωρσεις	11	4.983
Βιομηχανικές δραστηριότητες	12	2.447
Έμπορικές εταιρείες	35	3.593
Σύνολο	94	63.444

2. Κατανομή των ξένων κεφαλαίων, σύμφωνα με την έναρξη της δραστηριότητάς τους, μετά τή Συνθήκη της Λωζάνης (1924),

Είδος των Επιχειρήσεων	Άγγλικά		Γαλλικά		Ιταλικά		Γερμανικά		Άμερικαν.		Όλλανδικά		Βελγικά		Διάφορα	
	Κεφάλαια	%	Κεφάλαια	%	Κεφάλαια	%	Κεφάλαια	%	Κεφάλαια	%	Κεφάλαια	%	Κεφάλαια	%	Κεφάλαια	%
Σιδηρόδρομοι	11.7	15.3	-	-	67.5	-	-	-	-	-	-	-	0.4	6.1	100	100
Μεταλλεία	6.2	67.5	12.5	4.4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	100
Τράπεζες	6.8	59.0	2.9	22.1	8.9	1.0	1.0	1.0	1.0	3.3	100	100	1.0	3.3	100	100
Δημοτικές έκχωρσεις	38.2	22.6	-	-	-	-	-	-	-	98.8	0.1	100	100	98.8	0.1	100
Βιομηχανικές επιχειρήσεις	75.6	11.0	-	-	-	-	-	-	-	3.4	10.0	100	100	3.4	10.0	100
Έμπορικές εταιρείες	41.2	17.3	1.8	-	24.0	13.9	3.0	1.8	100	100	100	100	3.0	1.8	100	100
	16.9	25.9	1.2	45.4	1.8	0.9	3.7	4.2	100	100	100	100	3.7	4.2	100	100

χάνονταν ή βιομηχανοποίηση και ή οικονομική άνορθωση πού τόσο πολύ έπιθυμούσε. Στά πλαίσια τής πολιτικής αυτής, μιá ή-μικρατική οικονομική έπιχείρηση, ή Τράπεζα Έργασίας (Türkiye-İş-Bankası), ίδρύεται από τήν Κυβέρνηση στις 26 Αύγουστου τοῦ 1924, για να έφοδιάζει με πιστώσεις και να παρέχει τραπεζικές διευκολύνσεις στις ιδιωτικές τοπικές βιομηχανίες. Τό άρχικό όνομαστικό κεφάλαιο τής τράπεζας αυτής άνερχόταν σε 1 έκατ. λίρες Τουρκίας. Μετά τρία χρόνια, τό 1927, τό όνομαστικό κεφάλαιό της αύξήθηκε σε 4 έκατ. λίρες Τουρκίας, ένω τά άποθέματά της έφθασαν τό 1925 στις 8.061.377, και τό 1929 στις 43.839.567 έκατ. λίρες Τουρκίας.²² Γενικά όμως οι πιστώσεις αυτές για τις βιομηχανικές έπιχειρήσεις άρχισαν να χορηγούνται με τήν ίδρυση τής Τουρκικής Τράπεζας Βιομηχανίας και Όρυχείων (Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasi) τό 1925. Η Κυβέρνηση, ή όποια μέχρι τότε κατείχε μόνο τά ύπολείμματα τών προπολεμικών κρατικών έπιχειρήσεων, για να δώσει στη βιομηχανία τήν απαραίτητη ώθηση, ίδρύει μιá νέα Τράπεζα, ή όποια άναλαμβάνει όχι μόνο να άναδιοργανώσει τις βιομηχανικές έπιχειρήσεις πού άνηκαν στο Κράτος, αλλά και να ίδρύσει νέα έργοστάσια για να άνταποκριθεί στις σύγχρονες άνάγκες. Βασική άρμοδιότητα τής Τράπεζας αυτής είναι ή παροχή πιστώσεων στην ιδιωτική βιομηχανική δραστηριότητα. Έτσι τά έργοστάσια έρίου στην περιοχή Χερεκέ (Hereke) και στη Φεσχανέ (Feshane), τό έργοστάσιο βαμβακερών νημάτων στο Μπακίρτσαι (Bakircay), τό έργοστάσιο δερμάτων και ύποδημάτων στο Μπεϊκος (Beykoz), τά έργοστάσια άποφλοίωσης τοῦ ρυζιού στην Τόσια (Tosya) και στο Μαρακές (Marakes), καθώς επίσης τά έργοστάσια έπεξεργασίας τής ζάχαρης στο Ούσακ (Uşak), άναδιοργανώθηκαν και άνανέωσαν τόν έξοπλισμό τους με πιστώσεις αυτής τής νέας Τράπεζας. Τό κεφάλαιο πού επενδύθηκε σ'αυτές τις έπιχειρήσεις άνερχόταν στα 6,5 έκατ. λίρες Τουρκίας.²³

Ό βασικότερος όμως νόμος για τή βιομηχανία θεσπίστηκε στις 28 Μαΐου τοῦ 1927. Ό παλαιός νόμος, ό σχετικός με τήν ένθάρρυνση τής βιομηχανίας πού χρονολογείται από τό 1913, καταργήθηκε τό 1927 και άντικαταστάθηκε από ένα νέο νόμο, ό όποιος άνταποκρινόταν στις άνάγκες τής έποχής. Πρόκειται για τό νόμο 1055 πού άναφέρονταν στην ένθάρρυνση τής Βιομηχανίας.²⁴ Σύμφωνα με τό νόμο αυτόν άνάμεσα σ'άλλα, τό Κράτος

22. The Economy of Turkey, σ. 6, πρβλ. Kemal H. Karpat, Turkey's Politics, σ. 85, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 56, 90.

23. 10 ans de Republique, σ. 81-2, πρβλ. J.B. Mackie, Turkish industrialization [Journal of Royal Central Asian Society], 26. 7 (1939) 440-453, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 55.

24. Loi sur l'Encouragement de l'Industrie, Loi no. 1055 de 28 mai 1927,

άναλαμβάνει να παραχωρήσει τό χώρο καί τά μέσα γιά τήν άνέγερση τών έργοστασίων. Σχετικά μέ τό έδαφος, μιá έκταση γής άπό 10 στρέμματα παραχωρήθηκε στους έπιχειρηματίες, γιά νά δημιουργήσουν βιομηχανικές έπιχειρήσεις, δηλαδή άρχισαν νά εφαρμόζουν τήν προστατευτική πολιτική σύμφωνα μέ τήν θεωρία του List γιά νηπιακές βιομηχανίες. Σχετικά μέ τήν άνέγερση καί τόν έξοπλισμό τών εργοστασίων, ποικίλες δασμολογικές διευκολύνσεις καί φορολογικές άπαλλαγές παραχωρήθηκαν στίς βιομηχανικές έπιχειρήσεις. Όπως καθόριζε ό νόμος, τά προνόμια αυτά καθώς καί πολλές άλλες διευκολύνσεις, παραχωρήθηκαν τόσο στίς βιομηχανικές έπιχειρήσεις πού ύπήρχαν όσο καί στίς νέες πού δημιουργούνταν, ένώ συγχρόνως άφαιρέθηκαν όλες οι δασμολογικές έπιβαρύνσεις πού έμπόδιζαν τήν άνάπτυξή τους.²⁵ Τόσο ό κρατικός όσο καί ό ιδιωτικός βιομηχανικός τομέας εύνοούνταν άπό τά εύεργετήματα του νόμου γιά τήν ένθάρρυνση της βιομηχανίας. Ό νόμος αυτός άντικατόπτριζε τούς κυβερνητικούς στόχους καί συμπλήρωνε τίς διακηρύξεις καί τίς άποφάσεις πού πήρε ή κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος στό Συνέδριο της Σμύρνης σχετικά μέ τήν ένθάρρυνση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Ή κυβερνητική παρέμβαση περιοριζόταν στίς περιπτώσεις πού ή ιδιωτική δραστηριότητα σταματούσε. Μιά άπόδειξη της εφαρμογής του νόμου σχετικά μέ τίς προσπάθειες βιομηχανοποίησης στά πρώτα χρόνια της Δημοκρατίας, είναι τό γεγονός ότι άπό τίς 1.473 έπιχειρήσεις, πού άπολάμβαναν τά εύεργετήματα του νόμου τό 1932, μόνον οι 342 ιδρύθηκαν πριν άπό τό 1923.²⁶ Όμως ή Κυβέρνηση άναγκαζόταν, άκόμη καί κατά τό μεταβατικό στάδιο, νά παρεμβαίνει sé όρισμένες οικονομικές δραστηριότητες πού θεωρούσε ότι παραμελήθηκαν, sé αντίθεση προς τήν ένθάρρυνση πού παρέΐχε ό νόμος στήν ιδιωτική δραστηριότητα. Ένας είδικός νόμος γιά τήν τακτοποίηση τών δημόσιων οικονομικών έκδόθηκε τήν 1 Ίουνίου 1927.²⁷

Έπιπλέον ένα σημαντικό βήμα, πιθανότατα τό πιο ουσιαστικό, ήταν ή έμπορική συμφωνία πού ύπογράφηκε μέ τούς νικητές συμμάχους καί σύμφωνα μέ τήν όποία παραχωρούνταν τό δι-

Journal Officiel, no. 608, du Juin 1927, έκδ. John A. Rizzo, Constantinople, 1929.

25. L'industrie sous le regime republicaine en Turquie, σ. 82, πρβλ. Καμουράν Μπεκίρ Χαρποντλοϋ, Ή Τουρκία sé άδιέξοδο, μιá μαρξιστική άνάλυση της όθωμανικής αύτοκρατορίας μέχρι σήμερα, Άθήνα, έκδ. Όρόσημο, 197, σ. 115-116, Walter Weiker, Political Tutelage and Democracy in Turkey, The Free Party and its Aftermath, Leiden 1973, σ. 26, 62-64.

26. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 13.

27. Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 44, 54.

καίωμα στην Τουρκία να ρυθμίζει ελεύθερα τη φορολογική της πολιτική και να προασπίζει τα έθνικά της προϊόντα. Τό νέο δασολόγιο, που καθιερώθηκε τό 1929, συμπλήρωσε με έπιτυχία μία σειρά μέτρων που θεσπίστηκαν κατά τη μεταβατική περίοδο. Ο νόμος αυτός περάτωσε τόν προορισμό τών διομολογήσεων σχετικά με τό ξένο έμπόριο, άναχαίτισε τόν ξένο συναγωνισμό και άνοιξε τό δρόμο για τήν προστασία τής νηπιακής βιομηχανίας. Είναι γνωστό ότι με τή συνθήκη τής Λωζάνης στις 24 Ίουλίου του 1923, έληξε ό οικονομικός έλεγχος τών μεγάλων δυνάμεων στην Τουρκία, όταν οι Δυνάμεις άναγνώρισαν τήν τουρκική κατάργηση τών διομολογήσεων.²⁸

Βασικός στόχος τής κυβερνητικής πολιτικής κατά τη διάρκεια τής μεταβατικής περιόδου ήταν να ένθαρρύνει τήν ιδιωτική έπιχειρηματική δραστηριότητα και να ένισχύσει τήν ιδιωτική έπιχείρηση, ώστε να βοηθήσει στη βιομηχανοποίηση τής χώρας. Παρ'όλες όμως τίς προσπάθειες τής Κυβέρνησης, τά άποτελέσματα δέν μπορούν να θεωρηθούν ίκανοποιητικά. Η δομή τής βιομηχανίας παρέμενε στό πρώτο στάδιο ανάπτυξης. Τό 1927 τό 44.30 % άπό τά έργοστάσια παρήγαγαν γεωργικά προϊόντα και τό 23.83 % κλωστο-ύφαντουργικά είδη.²⁹ Σύμφωνα με τήν πρώτη έπισημονική άπογραφή, που διενεργήθηκε τό 1927 μετά τη δημιουργία τής νέας Τουρκίας, άποδείχτηκε ότι ήταν πολύ δύσκολο να διακρίνει κανείς τίς βιομηχανικές μονάδες άπό τίς έπιχειρήσεις χειροτεχνίας. Άνάμεσα στις 65.245 έπιχειρήσεις, που σύμφωνα με τή Στατιστική Ύπηρεσία χαρακτηρίζονταν ως "βιομηχανικές", οι περισσότερες ήταν μικρά έργαστήρια. Οι έπιχειρήσεις, με ένα ποσοστό μεγαλύτερο άπό 5 έργάτες, άνέρχονταν στό 8.94 % και συχνά ήταν μεγάλα έργαστήρια. Μόνον 155 έργοστάσια, δηλ. ποσοστό (0,23 %) άπασχολούσαν περισσότερο άπό 100 έργάτες. Άπό τίς 65.245 έπιχειρήσεις που χαρακτηρίζονταν ως "βιομηχανικές" μόνο 2.822 χρησιμοποιούσαν μηχανική ένέργεια, δηλ. ένα ποσοστό 4,3 %.³⁰ Στο τέλος τής δεκαετίας του 20 τό έμπορικό ίσοζύγιο και τό ίσοζύγιο πληρωμών παρουσίασαν άύξηση του παθητικού τους, έτσι τό 1929 τό έμπορικό ίσοζύγιο παρουσίαζε έλλειμμα 101,0 εκατ. λίρες Τουρκίας, ένώ τό ίσοζύγιο πληρωμών παρουσίαζε έλλειμμα 82,0 εκατ. λίρες Τουρκίας.³¹ Τό

28. 10 ans de Republique, σ. 82, πρβλ. Firouz Bahrampour, Turkey. Political and Social Transformation, Brooklyn, 1967, σ. 71, Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, σ. 282, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 18-9, 74.

29. La Turquie en voie d'industrialization, Ankara 1936, σ. 12-13.

30. Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 54.

31. 10 ans de Republique, σ. 102-3.

έθνικό εισόδημα της Τουρκίας τό 1930 υπολογιζόταν σέ 5.129 εκατ. λίρες Τουρκίας. Περίπου τό 60 % τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος τό 1930 προερχόταν ἀπό τή γεωργία, τό 6 % ἀπό τή βιομηχανία καί τό 33 % ἀπό τίς ὑπηρεσίες.³²

Παρ' ὅλα ὅμως τά ἐνθαρρυντικά μέτρα καί τίς προσπάθειες τῆς Κυβέρνησης γιά βιομηχανοποίηση, ἡ ἀδυναμία τῆς ἰδιωτικῆς ἐπιχείρησης ν' ἀνταποκριθεῖ στίς προσδοκίες τῶν Τούρκων ἡγετῶν τοῦς ὠθοῦσε σιγά σιγά στή δημιουργία τῶν κρατικῶν οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἔτσι ὁ Μουσταφᾶ Κεμάλ ἀντιμετώπισε τό πρόβλημα τῆς κρατικοποίησης τῆς βιομηχανίας γιά νά ἐπιτελέσει τήν οἰκονομική καί πολιτική ἀνεξαρτησία τῆς χώρας του.³³ Στήν προσπάθειά του αὐτή συνέβαλαν ἡ παγκόσμια οἰκονομική κρίση τοῦ 1929 καί ὁ ἀντίκτυπος τῆς στή νέα Τουρκία, τό νέο δασμολόγιο, ἡ διεύρυνση τοῦ ἐλλείματος τοῦ ἐμπορικοῦ ἰσοζυγίου καί ὁ ἀντίκτυπος τῆς πίεσης στήν τιμή τῆς τουρκικῆς λίρας, πού δημιουργοῦσαν νέες προϋποθέσεις γιά τήν οἰκονομική καί τήν κοινωνική ἀνάπτυξη τῆς τουρκικῆς Δημοκρατίας. Στίς 4 Δεκεμβρίου τοῦ 1929, σύμφωνα μέ τοῦς συναλλαγματικούς περιορισμούς πού ἐπεβλήθηκαν, ἡ τιμή τῆς τουρκικῆς λίρας ὑποβιβάστηκε σέ 1,007 πιάστρα γιά μιᾶ ἀγγλική λίρα ἔναντι 374 πιάστρα τό 1919.³⁴ Τήν ἴδια ἐποχή ἡ ἐμφάνιση τῆς δικτατορίας καί τῶν δικτατορικῶν κινήματων στά διάφορα εὐρωπαϊκά κράτη δυσφημοῦσε τόν πολιτικό καί οἰκονομικό φιλελευθερισμό καί διευκόλυνε τό τουρκικό κράτος, τό ὁποῖο σιγά σιγά ἄρχισε νά παίρνει ἔκτακτα μέτρα καί νά ἐπιχειρεῖ εὐρύτερες οἰκονομικές δραστηριότητες, γιά νά βοηθήσει τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καί τήν υἱοθέτηση τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ.³⁵

4. Στά τέλη τῆς πρώτης δεκαετίας τῆς Δημοκρατίας καί κάτω ἀπό τίς ἐσωτερικές αὐτές συνθήκες ἡ τουρκική κυβέρνηση ἀποφάσισε νά συμβάλει ἐνεργά στήν οἰκονομική καί τήν κοινωνική ἀνάπτυξη τῆς χώρας καί υἱοθέτησε στά 1930 μιᾶ νέα πολιτική περισσότερο παρεμβατική.³⁶ Παρατηροῦμε τώρα ὅτι, ἐνῶ στήν

32. Walter Weiker, *Political Tutelage and Democracy in Turkey*, σ. 24.

33. Firouz Bahrampour, *Turkey. Political and Social Transformation*, Brooklyn 1967, σ. 72.

34. Z.Y. Hershlag, *Turkey, The Challenge of Growth*, σ. 42, πίν. II.

35. *The Economy of Turkey*, σ. 7, πρβλ. Kenan Butuloglu, "Ataturk and his Economic Policy" *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*, Kemal H. Karpat, ed., σ. 330, Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, σ. 282.

36. Dankwart R. Rustow "Politics and Development Policy" *Four Studies on the Economic Development of Turkey*, Frederic C. Sorter, ed. London, 1967, σ. 16. 'Ο J.B. Mackie λέγει "ὅτι πρόκειται γιά μιᾶ μορφή κρατι-

άρχη ὁ τουρκικός "étatisme" ἀφοροῦσε τόν τομέα τοῦ διοικητικοῦ δικαίου, πολύ γρήγορα μετατράπηκε σέ μιὰ πολιτική κρατικῆς οἰκονομίας. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ "étatisme" ἀμέσως κατέληξε σέ μιὰ ἰδέα ἢ καλύτερα μιὰ νοοτροπία ἰδιόμορφη, πού πῆρε σημαντική θέση ἀνάμεσα στίς κοινωνικές ἀρχές τῆς χώρας.³⁷ Τό κράτος λοιπόν, ἐνῶ στό πρῶτο στάδιο περιοριζόταν στό ρόλο τοῦ ἀμερόληπτου προστάτη, στή διάρκεια τοῦ δεύτερου σταδίου πέρασε σέ μιὰ περισσότερο ρεαλιστική πολιτική. Ὁ Κεμάλ Ἀτατούρκ στόν ἐναρκτήριο λόγο του, στή Διεθνή Ἐκθεση τῆς Σμύρνης τό 1935, ἀνάφερε ὅτι πρόκειται γιά ἕνα ἰδιόρρυθμο σύστημα, πού υἱοθετήθηκε γιά νά καλύψει τίς τουρκικές ἀνάγκες. Τό οἰκονομικό αὐτό σύστημα, μολονότι ἐπιτρέπει τήν ἰδιωτική ἐπιχειρηματική δραστηριότητα, ἐπιφυλάσσει γιά τόν ἑαυτό του τό δικαίωμα νά προγραμματίσει τή γενική οἰκονομική πορεία. Ἐπιτρέπει τήν ἰδιωτική ἐπιχείρηση, ἐνῶ κατέχει τίς βασικές βιομηχανίες καί ἐπιβλέπει καί συντονίζει τή δραστηριότητα τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Τό σύστημα αὐτό δέν υἱοθετήθηκε γιά ἰδεολογικούς σκοπούς καί δέν ἔχει ἰδιαίτερη ἰδεολογική βάση. Ἐίναι ἕνα σύστημα διαφορετικό ἀπό τόν οἰκονομικό φιλελευθερισμό καί σέ καμιὰ περίπτωση ὅμοιο μέ τόν κολλεκτιβισμό ἢ τόν κομμουνισμό. Χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς περιόδου τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι ἡ ἵδρυση κρατικῶν οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ κρατική παρέμβαση στόν τομέα τῶν δημοσίων ἔργων καί τῶν μεταλλευτικῶν ἐπιχειρήσεων καί ἡ δημιουργία ἐνός δικτύου κρατικῶν μονοπωλίων καί Κρατικῶν Τραπεζῶν.³⁸

κοῦ καπιταλισμοῦ, πού παράλληλα ἐπιτρέπει τήν ἰδιωτική ἐπιχείρηση. Turkish Industrialization, σ. 477. Ὁ Roger R. Trask ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ etatisme, μιὰ ἰδεολογία τῆς τουρκικῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς, εἶναι στενά συνδεδεμένος μέ τόν ἐθνικισμό. Στήν πράξη etatisme σημαίνει αὐξημένος κρατικός ἔλεγχος καί μεγαλύτερη κρατική ἰδιοκτησία στήν οἰκονομική σφαίρα, χωρὶς νά κλείνει ἐντελῶς τίς πόρτες στήν ἰδιωτική ἐπιχείρηση, πρβλ. Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939*, Minneapolis 1971, σ. 128. Ὁ Zehra Onder τονίζει ὅτι οὐ οἰκονομικές ἀρχές τοῦ κεφαλισμοῦ, δηλ. τοῦ etatisme εἶναι μιὰ κρατική παρέμβαση στήν ἰδιωτική ὀργάνωση πού βασίστηκε σέ ἐθνικούς σκοπούς γιά τήν οἰκοδόμηση τῆς νέας οἰκονομίας καί προπαντός γιά τόν ἐκβιομηχανισμό τῆς Τουρκίας, Zehra Onder, *Die türkischen Aussenpolit im Zweiten Weltkrieg, Südosteuropaische Arbeiten*, σ. 73, München 1977, σ. 10, πρβλ. Feroz Ahmad, *The Turkish Experience in Democracy 1950-1975*, σ. 4-5.

37. *La Turquie Contemporaine*, σ. 63.

38. *The Economy of Turkey*, σ. 8, πρβλ. Kenan Butuloglu, "Ataturk and his Economic Policy", *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*, ed. K.H. Karpat, σ. 330-1, Z.Y. Hershlag, Turkey. *The*

Ἡ ἰδέα τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ ὁποία υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὸ Λαϊκὸ Δημοκρατικὸ Κόμμα, σύμφωνα μὲ ὅσα εἶχε διακηρύξει τὸ Οἰκουμενικὸ Συνέδριο τῆς Σμύρνης, μετουσιωνόταν στὶς παρακάτω λέξεις: "Τὸ ἔργο τοῦ κράτους συνεχίζεται, ἐνῶ ἡ δραστηριότητα τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας τελειώνει". Στὸ Συνέδριο αὐτὸ τέθηκαν οἱ ἀκόλουθες ἀρχές σχετικὰ μὲ τὴ βιομηχανική δραστηριότητα: α) ἡ βελτίωση τῆς νομοθεσίας γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς βιομηχανίας καὶ ἰδιαίτερα οἱ μεταβολές στὴ δασμολογική νομοθεσία σύμφωνα μὲ τίς ἀπαιτήσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας· β) ὁ καθορισμὸς εἰδικῶν τιμῶν γιὰ τὴ μεταφορά τῆς ἐντόπιας παραγωγῆς καὶ κατὰ ξηρὰ καὶ κατὰ θάλασσα, γ) ἡ δημιουργία πιστωτικῶν διευκολύνσεων γιὰ τὴ βιομηχανία δ) ἡ τεχνικὴ κατάρτιση, ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ ἐξάσκηση τῶν μηχανικῶν γιὰ τὴ βιομηχανία.³⁹ Στὴν πράξη ἡ κρατικὴ παρέμβαση στὴν τουρκικὴ οἰκονομία εἶχε ταυτόχρονα θετικὲς καὶ ἀρνητικὲς συνέπειες στὸν ἰδιωτικὸ τομέα. Τὸ σύστημα τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ ἐναπόθεσε μεγάλες εὐθύνες τόσο στοὺς διευθυντὲς τῶν τραπεζῶν καὶ τῶν ἐργοστασίων, πού ἀνῆκαν στὸ κράτος, ὅσο καὶ στοὺς ἐπιχειρηματίες. Παρατηρήθηκε ἐπίσης τὸ φαινόμενο πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιχειρηματίες (know how), νὰ ἐγκαταλείπουν τὴν κρατικὴ τους ἀπασχόληση καὶ νὰ ἀρχίζουν δικές τους ἐπιχειρήσεις. Ἔτσι σιγά-σιγά ἡ κατάσταση αὐτὴ ὀδήγησε στὴ δημιουργία τῆς τουρκικῆς ἀστικῆς τάξης, ἡ ὁποία ἐπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀνάπτυξη τῶν τουρκικῶν ἰδιωτικῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων κατὰ τὴν μεταπολεμικὴ περίοδο. Ἡ κρατικὴ ἰδιοκτησία, ὁ ἔλεγχος τῶν βιομηχανιῶν καὶ ἡ παροχὴ διευκολύνσεων πραγματοποιούνταν στὰ πλαίσια τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς τοῦ τουρκικοῦ κράτους. Ἡ προσφυγὴ στὸν κρατικὸ καπιταλισμὸ δέν ἦταν αὐτοσκοπὸς, ἀλλὰ τὸ μέσο γιὰ τὴ διευκόλυνση τῆς ἀνάπτυξης τοῦ δευτερογενοῦς τομέα. Ἐπειδὴ ὁ ἰδιωτικὸς τομέας δέν ἦταν ἰσχυρὸς, δέν εἶχε κατὰ συνέπεια τὴ δυνατότητα ἀντίδρασης στὴ μειονετικὴ θέση, πού βρισκόταν σὲ σύγκριση μὲ τὸν κρατικὸ τομέα, σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ κυρίως τὴ χορήγηση πιστώσεων καὶ ἄλλων τραπεζικῶν διευκολύνσεων.⁴⁰ Τὸ κράτος λοιπόν, ἐνῶ στὸ πρῶτο στάδιο περιοριζόταν στὸ ρόλο τοῦ ἀμερόληπτου προστάτη, κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ δευτέρου σταδίου πέρασε σὲ μιὰ ρεαλιστικὴ πολιτικὴ. Τέλος σχετικὰ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς κρατικῆς πολιτικῆς ἡ δη-

---

Challenge of Growth, σ. 69, κ.ἐπ., Νίκου Ψυρούκη, Ἡ διαμάχη στὸ Αἰγάιο, Ἀθήνα, ἔκδ. Ἐπικαιρότητα, 1977, σ. 28.

39. Nuri Eren, Turkey. Today and Tomorrow, σ. 125, πρβλ. Z. Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 52.

40. Peter F. Sugar, "Turkey", σ. 169, πρβλ. Z. Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 102.

μιουργία τών κρατικῶν οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων βοήθησε πολλαπλά στή ἐκπλήρωση τών πενταετῶν οἰκονομικῶν προγραμμάτων.

Τήν υἱοθέτηση τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ ἐνθάρρυνε ἡ Σοβιετική Ἐνωση. Τό 1933, μετά τήν ἐπίσκεψη τοῦ Ἴνονου καί τήν ὑπογραφή οἰκονομικῆς συμφωνίας μέ τήν Τουρκία, ἡ Σοβιετική Ἐνωση παραχώρησε στήν Τουρκία ἕνα ἀτοκο δάνειο τοῦ ὕψους τῶν 8 ἑκατ. λιβρῶν Τουρκίας (ἀργότερα αὐξήθηκε στά 18 ἑκατ. λίρες Τουρκίας). Βασικός ὅμως ὄρος τῆς συμφωνίας ἦταν ὅτι ἡ Ρωσία θά βοηθοῦσε τήν Τουρκία στήν προετοιμασία τοῦ πρώτου πενταετοῦς προγράμματος καί στή διεκπεραίωση τοῦ βιομηχανικοῦ τῆς προγράμματος. Χωρίς ἀμφιβολία τό πρόγραμμα αὐτό ἐπηρεάστηκε ἀπό τό προηγούμενο ρωσικό καί ἐνισχύθηκε ὄχι μόνο οἰκονομικά ἀλλά καί ἐμπρακτα μέ τήν ἐπισημονική συνεργασία Ρώσων συμβούλων καί ἐμπειρογνομῶνων.⁴¹

Σύμφωνα μέ τήν πολιτική τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ ἡ κυβέρνηση θέσπισε τό ν. 2662 τῆς 1 Ἰουλίου 1933, ὁ ὁποῖος προέβλεπε τήν ἴδρυση διαφόρων κρατικῶν τραπεζῶν. Καθεμιά ἀπό τίς τράπεζες αὐτές ἦταν εἰδικευμένη σ' ἕναν τομέα τῆς οἰκονομίας⁴². Οἱ τράπεζες αὐτές εἶχαν τό δικαίωμα νά ἐλέγχουν καί νά καθοδηγοῦν τίς διάφορες ἐπιχειρήσεις, νά δημιουργοῦν νέες οἰκονομικές μονάδες, νά ἐκπονοῦν τούς προγραμματισμούς γιά τά ἀναπτυξιακά προγράμματα τῆς χώρας, νά ἐπιβλέπουν στήν ἐκτέλεσή τους, νά ἐξασφαλίζουν τά ἀπαιτούμενα κεφάλαια, νά συμμετέχουν στίς διάφορες βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις μέσα στά πλαίσια τοῦ διαθέσιμου κεφαλαίου καί νά ἐλέγχουν τόν τρόπο τῆς διαχείρισής τους. Χαρακτηριστικά ἡ τουρκική τράπεζα Βιομηχανίας καί Ὀρυχείων (Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasi) εἶχε ἀνάλαβει τήν καθοδήγηση ὀρισμένων κρατικῶν ἐπιχειρήσεων, πού ὑπῆρχαν στή μεταβατική περίοδο καί παράλληλα ἐνίσχυε μερικές ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις. Τό 1932/33 διαμοιράστηκαν οἱ ἀρμοδιότητες τῆς τουρκικῆς τράπεζας Βιομηχανίας καί Ὀρυχείων σέ δύο νέες τράπεζες. Ἡ ὀργάνωση καί ὁ σχεδιασμός τῆς κρατικῆς βιομηχανίας ἀνατέθηκε στήν τράπεζα Βιομηχανικῆς Πίστews (Sanayi Kredi Bankasi), ἐνῶ ἡ χρηματοδότηση καί γενικά οἱ προσπάθειες βιομηχανοποίησης στήν τράπεζα Sümer. Ἡ τράπεζα αὐτή ἰδρύθηκε μέ τό νόμο 3460 τῆς 3 Ἰουνίου 1933 καί ἀνέλαβε ὄλες τίς ἀρμοδιότητες τῆς τουρκικῆς τράπεζας Βιομηχανίας καί Ὀρυχείων.⁴³

41. M.W. Thornburg-Gr. Spray- G. Soule, Turkey. An Economic Appraisal, σ. 26, 27, 74, πρβλ. Berbard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, σ. 286, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 63-5.

42. Peter F. Sugar, "Turkey", Political Modernization in Japan and Turkey, ed. Robert E. War and Dankwort A. Rustow, σ. 167.

43. The Development of National Banking in Turkey, Press Department of

Οι κρατικές τράπεζες που ιδρύθηκαν ταυτόχρονα με τη θέσπιση των πενταετών προγραμμάτων, είχαν πεδίο δράσης εύρυντατο και πολύπλευρο και συνέβαλαν στην προσπάθεια βιομηχανοποίησης της χώρας με την χρηματοδότηση του παραγωγικού και του έμπορικού τομέα. Ένδεικτικά η τράπεζα *Sümer* είχε τρεις ακόλουθες άρμοδιότητες:

α) Νά διαχειρίζεται όλη την κρατική βιομηχανία, νά προετοιμάζει τά βιομηχανικά προγράμματα, τήν τραπεζική οργάνωση και νά ανταποκρίνεται στίς κρατικές ανάγκες και ιδιαίτερα στην έθνική άμυνα.

β) Νά δημιουργεί βιομηχανίες διαφόρων ειδών, δηλ. κλωστοϋφαντουργίας, χημικές, μεταλλευτικές κτλ.

γ) Νά εκπαιδεύει τούς τεχνικούς, τούς είδικούς, τούς μηχανικούς, και τούς έμπειρογνώμονες με τήν καθιέρωση ύποτροφιών.⁴⁴

Άνεξάρτητα από τήν τράπεζα *Sümer* μιά άλλη κρατική οικονομική έπιχείρηση, η τράπεζα *Eti*, που ιδρύθηκε τό 1935 από τό Ίνστιτούτο Έρευνών και Άνακαλύψεων των Όρυκτών (*Maden Tetkit ve Arama Enstitüsü*), άναλαμβάνει τόν τομέα του ύπεδάφους, δηλ. τήν άγορά και τήν πώληση των όρυκτών, τήν έρευνα για τήν άνεύρεση πετρελαίου και άλλων φυσικών πηγών, καθώς και τήν παραγωγή και τήν κατανομή της ήλεκτρικής ένέργειας. Στόχος της κυβερνητικής πολιτικής ήταν νά άποκτήσει η τράπεζα τό δικάιωμα της έκχώρησης του προνομίου της διαχείρισης και έκμετάλλευσης των μεταλλείων και των λατομείων, ώστε νά συμβάλει γενικά στην οικονομική άνόρθωση με τήν ένίσχυση όλων των τομέων παραγωγής. Ίδιαίτερα ένδιαφέρεται για τή βελτίωση του τραπεζικού συστήματος, και για τή συμμετοχή σε έμπορικούς όργανισμούς.⁴⁵

Οι τράπεζες *Sümer* και *Eti* έπαιξαν σημαντικό ρόλο στό βιομηχανικό έξοπλισμό της χώρας και γενικά στην προσπάθεια βιομηχανοποίησης της Τουρκίας με τήν άνάληψη της έκτέλεσης του πρώτου πενταετούς προγράμματος. Τήν έφαρμογή του μεγαλύτερου μέρους του πρώτου πενταετούς προγράμματος άνέλαβε η τράπεζα *Sümer*. Η τράπεζα αυτή είχε σκοπό νά μεταβάλει ολοκληρωτικά τό άντικείμενο της βιομηχανικής δραστηριότητας της χώρας. Έτσι, για νά έφοδιαστεί η τράπεζα με τά άπαιτούμενα

The Ministry of Interior, πρβλ. Ankara 1938, σ. 58-61, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 90-92.

44. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 42, πρβλ. Halit Ünal, L'έconomie mixte en Turquie, Genève 1948, σ. 23-4.

45. Halil Ünal, L'έconomie mixte en Turquie, σ. 24, πρβλ. Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 92-3.

κεφάλαια για τήν εφαρμογή τοῦ πρώτου πενταετοῦς προγράμματος, ἡ κυβέρνηση αὔξησε τήν προικοδότησή της, π.χ. τό ἀρχικό ὀνομαστικό κεφάλαιο τῆς τράπεζας *Sümer* ἀνερχόταν σέ 20 ἑκατ. λίρες Τουρκίας, τό 1934.⁴⁶

Παράλληλα μέ τίς κρατικές τράπεζες, ἡ ἰδιωτική τράπεζα *Is* ἀνέλαβε νά διεκπεραιώσῃ ἕνα μέρος ἀπό τό πρώτο πενταετές πρόγραμμα.⁴⁷ Ἡ τράπεζα αὐτή ἰδρύθηκε τό 1924, γιά νά ἐνθαρρύνῃ ἀρχικά τήν ἰδιωτική πρωτοβουλία. Μέ τήν πάροδο ὅμως τοῦ χρόνου διεύρυνε τίς ἀρμοδιότητές της καί στούς τομεῖς τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας καί ἰδιαίτερα στά δημόσια ἔργα, ὅπως π.χ. τό σιδηροδρομικό δίκτυο, κτλ. Ἡ συμμετοχή της στίς ἐπιχειρήσεις, ἐνώ τό 1924 ἀνερχόταν στίς 954.000 λίρες Τουρκίας, τό 1934 ἔφθασε στίς 33.313.000 λίρες Τουρκίας.⁴⁸

5. Τό πρῶτο τουρκικό πενταετές πρόγραμμα σχεδιάστηκε τό 1933. Τέθηκε σέ ἐφαρμογή στίς 9 Ἰανουαρίου τοῦ 1934 καί ὀλοκληρώθηκε τό 1939. Σχεδιάστηκε γιά νά καλύψῃ τίς ἀνάγκες τῆς τουρκικῆς οἰκονομίας καί ἀπέβλεπε στήν ταχεία βιομηχανοποίηση τῆς Τουρκίας.⁴⁹ Ἡ δημοκρατική κυβέρνηση πίστευε ὅτι θά ἐξασφάλιζε τίς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιά τήν ἐπίτευξη τῆς οἰκονομικῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Τουρκίας μέ τήν ἀπόδοση τῆς προτεραιότητας στήν βιομηχανοποίηση καί στή δημιουργία τῶν κρατικῶν οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων. Στήν πραγματικότητα λοιπόν τό πρῶτο πενταετές πρόγραμμα ἀπέβλεπε ἰδιαίτερα στήν ἐπίτευξη αὐτάρκειας μέ τήν παραγωγή τῶν καταναλωτικῶν ἀγαθῶν καί τήν ἐκμετάλλευση τῶν ἐσωτερικῶν πηγῶν. Εἶναι γνωστό ὅτι στίς προσιτάθειες βιομηχανοποίησης μιᾶς χώρας πρωταρχική θέση ἔχει ἡ δημιουργία τῶν βιομηχανιῶν, τῶν ὁποίων τά προϊόντα ἐξασφαλίζουν, τήν ἐγγῶρια ζήτηση, τήν ἐξοικονόμηση ἀλλοδαποῦ συναλλαγματος καί τήν αὔξηση τῶν ἐξαγωγίμων ἀγαθῶν. Τό πρόγραμμα δέν παρέλειπε τή λήψη τῶν ἀπαραίτητων μέτρων γιά τό σχεδιασμό τοῦ τομέα παραγωγῆς κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν. Τό κράτος ὡς ἐπιχειρηματίας ἐπιδίωκε γιά λόγους στρατηγικούς καί οἰκονομικούς τήν ἐγκατάσταση τῶν βιομηχανικῶν συγκροτημάτων κοντά στόν τόπο παραγωγῆς τῶν γεωργικῶν προϊόντων, τή δημιουργία καί τήν ἐπέκταση τῶν βιομηχανιῶν ἐκείνων, τῶν ὁποίων οἱ πρῶτες ὕλες ὑπῆρχαν ἀφθονες στό ἐσωτερικό τῆς χώρας. Μ'αὐτόν τόν τρόπο τό κράτος θά μπορούσε νά αὐξήσῃ τίς τιμές τῶν πρώτων ὑλῶν καί

46. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 41.

47. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 42.

48. Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 90.

49. Firouz Bahrapour, Turkey, σ. 73, πρβλ. Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, σ. 286 Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 80-1.

κατά συνέπεια νά αύξηθει ή άγοραστική ικανότητα τών κατοίκων τής ύπαίθρου. Δηλαδή οί βασικοί στόχοι του προγράμματος ήταν ή δυνατότητα νά συμβιβαστούν τά οικονομικά μέ τά έθνικά συμφέροντα και νά αναπτυχθούν οί οικονομικά καθυστερημένες περιοχές τής Τουρκίας.

Τό πρώτο πενταετές πρόγραμμα προέβλεπε τή δημιουργία έκκοσι κρατικών έργοστασίων και έκτεινόταν σ'έκείνους μόνο τούς κλάδους τούς όποιους δέν μπορούσε νά χρηματοδοτήσει τό ίδιωτικό κεφάλαιο.⁵⁰ Οί διάφοροι βιομηχανικοί τομείς, πού έπρόκειτο νά αναδιοργανωθούν ήταν:

α) οί βιομηχανίες ύφασμάτων και νηματουργίας από βαμβάκι, λινάρι και μαλλί (ύφαντουργική βιομηχανία), β) οί έξορυκτικές έπιχειρήσεις για τήν έκμετάλλευση του σιδήρου του γαιάνθρακα, του άνθρακα μέ τά ύποπροϊόντα του, του χαλκού και του θείου (μεταλλευτική βιομηχανία), γ) οί βιομηχανίες χαρτιού και κυτταρίνης για τήν έπεξεργασία τής κυτταρίνης, του χαρτιού, του χαρτονιού και τής τεχνητής μέταξας (βιομηχανία κυψελώσεως), δ) οί βιομηχανίες γυαλιού και κεραμικής για τήν παραγωγή ύαλικών και κεραμικών προϊόντων, είδων πορσελάνης (κεραμική βιομηχανία) και ε) οί χημικές βιομηχανίες για τήν παραγωγή του θεικού όξέος (βιτριόλι), του χλωρίου, τής καυστικής σόδας και τών φωσφορικών (ύπερφωσφορικά προϊόντα).⁵¹ Τό πρώτο σχέδιο προγραμματίστηκε μέ μιá βασική επένδυση 43.953.000 λιρών, αλλά τό ύψος του έφτασε τά 100 εκατ. λίρες Τουρκίας.⁵² Ό Τζελάλ Μπαγιάρ, ό μετέπειτα πρωθυπουργός τής Τουρκίας, γύρω στά τέλη του 1937 άνάφερε ότι ή έκτέλεση του πρώτου πενταετούς προγράμματος κόστισε περισσότερο από 90 εκατ. λίρες Τουρκίας.⁵³

Σύμφωνα μέ τό πρώτο πενταετές πρόγραμμα οί νέες βιομηχανικές εγκαταστάσεις προβλέπονταν ότι θά ίδρύονταν κατά τρόπο όρθολογικό, δηλ. θά πραγματοποιούνταν ή κατάλληλη έπιλογή του τόπου εγκατάστασης του έργοστασίου, έξοικονόμηση ενέργειας και δαπάνης εργατικού προσωπικού. Τήν πρώτη θέση κατέλαβαν οί βιομηχανίες, πού ή παραγωγή τους δέν έπαρκοϋσε νά καλύψει τίς έσωτερικές ανάγκες, μολονότι οί απαραίτητες πρώτες ύλες παράγονταν άφθονες στή χώρα, π.χ. τό βαμβάκι για τή βιομηχανία ύφασμάτων, τά όρυχεϊτα σιδήρου και γαιάνθρακα για τίς μεταλλευτικές έπιχειρήσεις, τό ξύλο για τή βιομηχανία χαρτιού, τό λι-

50. Nuri Eren, Turkey. Today and Tomorrow, σ. 126.

51. La Turquie Contemporaine, σ. 156, κρβλ. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 38. Για μιá σύντομη άνάλυση σχετικά μέ τήν ανάπτυξη κάθε τομέα παραγωγής βλ. J.B. Mackie, Turkish Industrialization, σ. 449-453, κρβλ. Halit Ünal, L'έconomie mixte en Turquie, σ. 24, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 81.

52. Καμουράν Μπεκίρ Χαρπουτλου, 'Η Τουρκία σέ άδιέξοδο, σ. 130.

53. Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 81.

νάρι για τή βιομηχανοποίηση του σχοινοῦ καί τῶν σάκων. Ἀκολουθοῦν οἱ βιομηχανίες τῶν ὁποίων οἱ πρῶτες ὕλες παράγονταν ἐπίσης στό ἔδαφος τῆς Τουρκίας, ἀλλά μετά τήν κατάλληλη ἐπεξεργασία προορίζονταν για ἔξαγωγή, ὅπως εἶναι ὁ χαλκός καί τό θεῖο. Τήν τρίτη θέση κατέχουν οἱ βιομηχανίες τῶν ὁποίων τά προϊόντα ἦταν μεγάλης κατανάλωσης. Οἱ πρῶτες ὕλες αὐτῶν ὑπῆρχαν ἢ ἦταν δυνατό νά ὑπάρχουν, δέν εἶχε ὅμως ἀρχίσει ἡ ἐκμετάλλευσή τους καί ἡ παραγωγή τῶν προϊόντων, π.χ. βίδες, σωληνες, καρφιά, βελούδο, ὕφασμα, κορδέλες κτλ. Τήν τελευταία θέση κατέχουν οἱ βιομηχανίες κεφαλαϊώδους σημασίας τῶν ὁποίων οἱ πρῶτες ὕλες δέν ὑπῆρχαν στήν Τουρκία, ὅπως εἶναι τό καουτσούκ, τό κακάο, ὁ καφές.⁵⁴

Σχετικά μέ τόν κλάδο τῆς βιομηχανίας ὕφαντικῶν εἰδῶν καί νηματουργίας ἡ κρατική βιομηχανία λινῶν ὕφασμάτων τῆς Μακροχώρας (Bakırçay), ἡ ὁποία ἀναδιοργανώθηκε καί ἐπεκτάθηκε, ἀρχισε νά λειτουργεῖ τό 1934. Μέ πιστώσεις τῆς Τράπεζας Sümer ἰδρύθηκε μιὰ νέα βιομηχανία βαμβακιοῦ για τήν παραγωγή λινοῦ ὑφάσματος στήν Καισάρεια (Kayseri), ἡ ὁποία ἀρχισε νά λειτουργεῖ τό Σεπτέμβριο τοῦ 1935. Τό ἐργοστάσιο τῆς Καισάρειας θεωροῦνταν ἕνα ἀπό τά μεγαλύτερα καί τά πιό ἐκσυγχρονισμένα ὄχι μόνο στήν Τουρκία ἀλλά ἀκόμη καί στήν Ἀνατολική Εὐρώπη. Τό ἐργοστάσιο αὐτό, πού ἦταν τό πρῶτο στό εἶδος του, παρήγε, 30 ἑκατ. μέτρα λινό ὕφασμα κάθε χρόνο καί ἡ ἐτήσια ἐμπορευματική κατανάλωσή του σέ βαμβάκι ἀνέρχονταν στά 5.5. ἑκατ. κιλά. Ἐνα δευτέρο ἐργοστάσιο βαμβακερῶν ὕφασμάτων ἰδρύθηκε στή Ἡράκλεια (Eregli) τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1934. Τό ἐργοστάσιο αὐτό τροφοδοτοῦνταν ἀπό δύο διαφορετικές ἐνεργειακές πηγές, δηλ. ἀπό ἕνα θερμοηλεκτρικό ἐργοστάσιο καί ἀπό ἕνα ὑδροηλεκτρικό στό ποτάμι İvriz. Κατανάλωνε 1.400 τόννους βαμβάκι κάθε χρόνο, σέ συνεχῆ ἐργασία, καί ἡ ἐτήσια παραγωγή του ἀνερχόταν σέ 4 ἑκ. μέτρα ἢ σέ 600.000 κιλά βαμβακερό ὕφασμα σέ μεγάλη ποικιλία. Τό βαμβάκι ἦταν τοῦ τύπου Akala καί καλλιεργοῦνταν στήν πεδιάδα τῆς Σακάριας (Sakarya). Ἀργότερα στή Ναζιλίλλη (Nazilli), πόλη στήν περιοχή τοῦ Ἀϊδινίου, ἰδρύθηκε τό Σεπτέμβριο τοῦ 1935 τό τρίτο ἐργοστάσιο βαμβακιοῦ διαφορετικῆς ποιότητος. Ἡ κατανάλωσή του σέ βαμβάκι ἀνερχόταν σέ 2 ἑκ. κιλά καί παρήγε 20 ἑκ. μέτρα βαμβακερό ὕφασμα. Τό τέταρτο ἐργοστάσιο ἐπεξεργασίας βαμβακιοῦ καί βαμβακερῶν νημάτων ἰδρύθηκε στή Μαλάτια (Malatya). Τά ἐργοστάσια τῆς Ἡράκλειας καί τῆς Ναζιλίλλης παρήγαν ἐξαιρετικῆς ποιότητος ὕφασμα καί πιό λεπτῆς ἐπεξεργασίας ἀπό τό ἐργοστάσιο τῆς Καισάρειας.⁵⁵ Τά τέσσερα

54. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 38-40. Halil Ünal, L' économie mixte en Turquie, σ. 75.

55. La Turquie Contemporaine, σ. 158. Πρβλ. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 44-6, 55.

έργοστάσια κλωστοϋφαντουργίας πού κτίστηκαν μεταξύ του 1926 και του 1935 σύμφωνα με τη νέα κυβερνητική πολιτική αύξησαν σημαντικά τη συνολική τους ετήσια παραγωγή. Χαρακτηριστικά η παραγωγή τους από 573 τόννους τό 1926 αύξήθηκε σε 7.944 τόννους τό 1929, σε 65.086 τόννους τό 1933 και σε 95.192 τόννους τό 1936.⁵⁶

Στόν τομέα της κλωστοϋφαντουργίας οι βιομηχανίες έρίου, όπως προβλέπονταν στό πρώτο πενταετές πρόγραμμα, άκολούθησαν τίς βιομηχανίες βαμβακιού. Μιά βιομηχανία μάλλινων ύφασμάτων ιδρύθηκε στό 'Ιγδίρ (Igdır) και ένα έργοστάσιο μάλλινων νημάτων (μερινός) ιδρύθηκε γιά πρώτη φορά στην Προύσα και μπήκε σε λειτουργία τό 1935. 'Η κατανάλωσή του σε μαλλί άνερχόταν σε 3 έκατ. κιλά μαλλί και παρήγε 1.1. έκατ. κιλά σε μάλλινα νήματα. 'Η Τράπεζα Sümer δέν παραμέλησε και τη βιομηχανική έπεξεργασία του καναβιού. 'Από ένα έργοστάσιο λιναριού κτίστηκε στην περιοχή της Κασταμονής (Kastamonu) και στην περιφέρεια της Σμύρνης. 'Η έγκατάσταση αυτών των έργοστασίων έγινε στις περιοχές όπου ύπήρχαν διαθέσιμες άκατέργαστες ύλες. Τό μέτρο αυτό είναι άπόλυτα όρθολογικό, άν ύπολογίσει κανείς ότι στις βιομηχανίες αυτές τό ποσοστό κόστους της πρώτης ύλης είναι πολύ ύψηλό σε σχέση με τό συνολικό κόστος. 'Η έπαγγελματική εκπαίδευση των Τούρκων εργατών, η χρησιμοποίηση ειδικών καθώς και ο κεφαλαιουχικός έξοπλισμός, όσο άφορά τά έργοστάσια της Καισάρειας και της Ναζίλλης προέρχονταν από τη Ρωσία, ενώ όσο άφορά τά έργοστάσια της Μακροχώρης, της 'Ηράκλειας, της Μαλάτίας και της Προύσσας η τεχνική βοήθεια και η προμήθεια των μηχανημάτων προέρχονταν από τη Γερμανία.⁵⁷

Σύμφωνα με τό πρώτο πενταετές οικονομικό πρόγραμμα ανάπτυξης, η Τουρκία βασιζόμενη στα προϊόντα αυτών των νέων έργοστασίων και στις έγχώριες άνάγκες, πού δέν υπερέβαιναν τά 103 εκ. μέτρα σε βιομηχανοποιημένο βαμβακερό ύφασμα και τά 2.7 εκ. κιλά σε βαμβακερό νήμα, θά μπορούσε νά καλύψει τά 80 % περίπου των άναγκών της σε βαμβακερά νήματα και σε βαμβακερά ύφάσματα και σχεδόν όλες τίς άνάγκες της, σε μάλλινα νήματα και σε μάλλινα ύφάσματα.⁵⁸ Πρίν από την άνάπτυξη της κλωστοϋφαντουργίας στην Τουρκία οι εισαγωγές σε βαμβακερά προϊόντα ήταν πάρα πολύ μεγάλες. "Έτσι τό 1929 μόνο η εισαγω-

56. Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 102-3.

57. La Turquie Contemporaine, σ. 162. πρβλ. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 46-8, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth σ. 81.

58. La Turquie Contemporaine, σ. 158, πρβλ. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 46, J.B. Mackie, Turkish Industrialization σ.448-51, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 94, σ. 102.

γή βαμβακερών νημάτων άπαιτούσε μιά δαπάνη 6.7. εκ. λίρες Τουρκίας, ενώ ή προμήθεια βιομηχανοποιημένου βαμβακερού ύφάσματος χρειαζόταν συνάλλαγμα 53.2 εκ. λίρες Τουρκίας.⁵⁹

Στόν προγραμματισμό τής Τράπεζας Sümer περιλαμβανόταν καί ή ένθάρρυνση τόσο τής βιομηχανίας του τεχνητού μεταξιού όσο καί τής ύφαντικής καί τής ταπητουργίας. Ό πρώτος παγκόσμιος πόλεμος, τά γεγονότα που άκολούθησαν καί κυρίως ή άνταλλαγή του έλληνικού πληθυσμού, ό όποιος έξουσίαζε κυρίως σχεδόν όλόκληρη τή βιομηχανία του φυσικού μεταξιού, συντέλεσαν στην έρήμωση τής βιομηχανίας του φυσικού μεταξιού που άνθουσε. Εΐναι γνωστό ότι σχετικά μέ τό προϊόν αυτό, ή Τουρκία κατείχε τήν τέταρτη θέση στην παγκόσμια παραγωγή μεταξιού πριν άπό τόν πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Τά έργοστάσια μεταξιού τό 1923 παρήγαγαν μόνο 2000 κιλά, ενώ οί εισαγωγές άνέρχονταν στά 17.000 κιλά. Τό 1927 αύξήθηκε ή παραγωγή σέ 9.300 κιλά καί τό εισαγόμενο προϊόν σέ 173.000 κιλά, ενώ τό 1932 ή έγχώρα βιομηχανία παρήγαγε 91.600 κιλά καί έτσι ή εισαγωγή μειώθηκε στά 6.000 κιλά. Τά έπόμενα χρόνια λοιπόν τά έργοστάσια του μεταξιού ήταν σέ θέση νά καλύπτουν όλόκληρη τήν έγχώρα ζήτηση.⁶⁰

Ή άνάπτυξη τής έλαφριάς βιομηχανίας (βιομηχανία κυψελώσεως, κλωστούφαντουργία) θεωρείται ό καλύτερος τομέας για τό πρώτο στάδιο τής βιομηχανοποίησης. Γι' αυτό, σύμφωνα μέ τόν προγραμματισμό τής κρατικής τράπεζας Sümer, μετά τίς βιομηχανίες ύφαντικών ειδών καί νηματουργίας, άκολούθησαν οί βιομηχανίες κυτταρίνης καί χαρτιού. Ή άφθονία άποθεμάτων ΐξλου στην Τουρκία άποτέλεσε τό κίνητρο για νά άποφασίσει ή Κυβέρνηση νά ένισχύσει τόν βιομηχανικό αυτό τομέα. Ή αύξημένη παραγωγή των προϊόντων αυτών θά είχε σαν άποτέλεσμα νά έξοικονομηθεΐ ύψηλό ποσό συναλλάγματος άπό τή μείωση τής εισαγωγής άλλοδαπών προϊόντων. Άμέσως λοιπόν μέ έπενδύσεις τής Τράπεζας Sümer (20 εκατ. λίρες Τουρκίας) ένα έργοστάσιο έπεξεργασίας χαρτιού καί ένα παραγωγής κυτταρίνης κτίστηκαν στην περιφέρεια τής Σμύρνης. Ό κεφαλαιουχικός έξοπλισμός των έργοστασίων αυτών προερχόταν άπό τή Γερμανία. Τό έργοστάσιο αυτό θεμελιώθηκε τόν Αύγουστο του 1934. Άν καί ή χαρτοποιία θεωρείται άπό τεχνική άποψη περισσότερο πολύπλοκη άπό κάθε άλλη βιομηχανική μονάδα, ό τεχνολογικός έξοπλισμός του έργοστασίου αυτού έγινε σύμφωνα μέ τίς τελευταίες έπιστημονικές καί

59. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 20, πρβλ. Ζ.Υ. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 101.

60. 10 ans de République, σ. 83, πρβλ. Μ.Υ. Thornburg and others, Turkey. An Economic Appraisal, σ. 113-114, Ζ.Υ. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 102.

καί τεχνολογικές εξελίξεις. Ἡ ἐτήσιά του παραγωγή ἀνερχόταν στούς 11.000 τόννους χαρτί καί ὑπῆρχαν περιθώρια νά αὐξηθεῖ κατὰ 15.000 τόννους ἡ παραγωγή, ἂν αὐξανόταν ἡ ζήτηση. Παραγόταν χαρτί γραφῆς, καθημερινῆς χρήσης καί πολυτέλειας, χαρτί δημοσιογραφίας σέ δύο ποιότητες, χαρτί συσκευασίας καί χαρτόνι. Σχετικά μέ τήν παραγωγή τῶν ἐργοστασίων αὐτῶν μόνο ἡ παραγωγή τοῦ ἐργοστασίου ἐπεξεργασίας χαρτιοῦ τῆς Σμύρνης εἶχε τή δυνατότητα νά καλύπτει τά 50 % τῆς ἐγχώριας κατανάλωσης.⁶¹

Σχετικά μέ τή βιομηχανία τῶν προϊόντων γυαλιοῦ καί κεραμικῆς ἕνα ἐργοστάσιο κεραμικῶν κτίστηκε στήν Κιουτάχεια (Kütahya). Τό μοναδικό ἐργοστάσιο γυάλινων ποτηριῶν, φιαλῶν καί τζαμιῶν, τό ὁποῖο χρησιμοποιοῦσε τίς βασικές πρώτες ὕλες του ἐπιτόπια, ἰδρύθηκε στό Πασάμπαχτε (Paşabahçe) στήν περιοχή τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τό ἐργοστάσιο αὐτό, πού εἶναι τό μοναδικό στό εἶδος του, παρήγαγε περίπου 10.000 τόννους ποτήρια κάθε χρόνο. Ἀνοικοδομήθηκε ἀκόμη ἕνα ἐργοστάσιο λιθόκολλας. Ὁ κεφαλαίουχικός ἐξοπλισμός τῶν ἐργοστασίων αὐτῶν ἦταν γαλλικῆς προέλευσης.⁶² Σύμφωνα μέ τό πρῶτο πενταετές πρόγραμμα, τά ἐργοστάσια παραγωγῆς φιαλῶν καί ποτηριῶν ἀνοικοδομήθηκαν μέ πιστώσεις τῆς τράπεζας Ιξ. Ὅρισμένες ἀπό τίς πρώτες ὕλες, π.χ. ἡ ἄμμος πού χρειάζονταν γιά τά ἐργοστάσια αὐτά, ὑπῆρχαν ἀφθονες στήν περιοχή. Τό προϊόν τῶν ἐργοστασίων αὐτῶν ἦταν ἀρκετό νά καλύψει ὅλες τίς ἐσωτερικές ἀνάγκες τῆς Τουρκίας. Οἱ πρώτες βιομηχανίες πορσελάνης ἀρχισαν νά λειτουργοῦν τό 1935 καί μέσα σέ ἕνα χρόνο κάλυψαν ὁλόκληρη τήν ἐγχώρια ζήτηση.⁶³

Σχετικά μέ τίς χημικές βιομηχανίες ἕνα ἐργοστάσιο τεχνητοῦ μεταξιοῦ κτίστηκε στό Κίος (Gemlik). Τό ἐργοστάσιο αὐτό προμηθευόταν τίς πρώτες ὕλες του ἀπό τό ἐξωτερικό. Ἀρχισε νά λειτουργεῖ τό Σεπτέμβριο τοῦ 1936 καί θά κάλυπτε ὅλες τίς ἐγχώριες ἀνάγκες μέ τήν παραγωγή κάθε χρόνο 300.000 κιλῶν τεχνητοῦ μεταξιοῦ.⁶⁴ Ἐνα ἐργοστάσιο ροδελαίου ἰδρύθηκε στή Σπάρτη (Isparta) καί μπήκε σέ λειτουργία τήν ἀνοιξη τοῦ 1935.

61. La Turquie Contemporaine, σ. 158, πρβλ. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 48, M.W. Thornburg and others, Turkey. An Economic Appraisal, σ. 119, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 81.

62. La Turquie Contemporaine, σ. 162, πρβλ. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 38 κ.έ., Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, σ. 287, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ.81-2.

63. La Turquie Contemporaine, σ. 157, 162.

64. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 50.

Τό έργοστάσιο αυτό ιδρύθηκε μέ πιστώσεις τής κρατικής τράπεζας Sümer καί τής τράπεζας İř καί κάθε χρόνο έπεξεργαζόταν 148.000 κιλά τριαντάφυλλα.⁶⁵ Μέ πιστώσεις τών ίδιων αυτών τραπεζών δημιουργήθηκαν τέσσερα χημικά έργοστάσια: Ένα έργοστάσιο παραγωγής θεϊκού όξεός (βιτριόλι) κτίστηκε στό Καραμπούκ (Karabuk). Στήν ίδια περιοχή άνοικοδομήθηκε ένα έργοστάσιο ύπερφωσφορικών λιπασμάτων. Ένα έργοστάσιο παρασκευής χλωρίνης καί ένα καυστικής σόδας κτίστηκαν στή Νικομήδεια (Izmit). Ο κεφαλαιουχικός έξοπλισμός τών έργοστασίων αυτών προερχόταν από τή Γερμανία.⁶⁶

Πρέπει νά τονίσουμε όμως ότι τό σημαντικότερο έπίτευγμα του πρώτου πενταετούς προγράμματος ήταν ή ένθάρρυνση τών έξορυκτικών έπιχειρήσεων τό 1935. Τό μεταλλευτικό πρόβλημα ήταν σημαντικό όχι μόνο από τήν άποψη τής έθνικης οίκονομίας αλλά κυρίως για λόγους έθνικης άμυνας. Κατά συνέπεια ή όργάνωση τών βιομηχανικών μεταλλευτικών έπιχειρήσεων θά έβαζε τίς βάσεις τής οίκονομικης άνεξαρτησίας τής χώρας. Μέ άλλα λόγια θά έξασφάλιζε στό ίσοζύγιο πληρωμών τής Τουρκίας σημαντικά έσοδα από τά συναλλαγματικά άποθέματα. Οί σχετικές μέ τήν έπεξεργασία του θεϊού έπιχειρήσεις πού περιλαμβάνονταν στό πρώτο πενταετές πρόγραμμα στέφθηκαν μέ έπιτυχία. Έτσι ή έκμετάλλευση τών όρυχείων θεϊού στήν περιοχή του Κεστήμπορλου (Keşirburulu), πού θεωρούνται από τά πλουσιότερα του κόσμου, άρχισε τόν Άπρίλιο του 1935 καί σύμφωνα μέ τούς ύπολογισμούς ή έτήσια παραγωγή του θεϊού θά άνέρχονταν στους 5.000 τόννους.⁶⁷

Τήν πρώτη θέση άνάμεσα στα έκμεταλλεύσιμα όρυκτά κατείχε ο άνθρακας. Τό λεκανοπέδιο του Ζογγουλντάκ, πού έντείνεται 150 χιλιομέτρα στίς άκτές τής Μαύρης θάλασσας, είναι τό πλουσιότερο καί μεγαλύτερο σέ άνθρακα όχι μόνο στα Βαλκάνια αλλά καί στή Μέση Άνατολή. Όσο άφορά τό μόλυβδο, πού κατείχε τή δεύτερη θέση μετά τόν άνθρακα, τά όρυχεΐα του άργυρόφορου μολύβδου πού βρίσκονται στα παράλια τής Μικρής Άσίας πρós τό Αίγαίο Πέλαγος, είχαν έτήσια παραγωγή περίπου 8.000 τόννους. Τέλος άκολουθοΐσαν τά όρυχεΐα του χρωμίου, του σιμιλιού, του μαγνησίου, του λιγνίτη καί του βορασίτη, τών όπόϊων ή συνολική παραγωγή κυμαίνονταν στους 120.000 τόννους τό 1934.⁶⁸

65. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 61, πρβλ. Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 81.

66. M.W. Thornburg and others, Turkey. An Economic Appraisal, σ. 109, 121.

67. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 53, πρβλ. La Turquie Contemporaine, σ. 162.

68. La Turquie Contemporaine, σ. 169.

Ἐπειδὴ ὁ προγραμματισμός δέν ἦταν ὀλοκληρωτικός, ἀλλὰ ἐνδεικτικός, ἦταν φυσικό νά ἀναπτυχθοῦν καί ἄλλες βιομηχανίες πού δέ συμπεριλαμβάνονταν στό σχεδιασμό τοῦ πρώτου πενταετοῦς προγράμματος. Ἔτσι μιά ἀπό τίς πιό σημαντικές τουρκικές βιομηχανίες, ἡ βιομηχανία τῆς ζάχαρης, ἀν καί δέν συμπεριλαμβάνόταν στό σχεδιασμό τοῦ πενταετοῦς προγράμματος, συνέχισε νά ἐπεκτείνεται παράλληλα πρὸς τίς ἄλλες βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. Ἔτσι τέσσερα νέα ἐργοστάσια ἰδρύθηκαν ἀνάμεσα στά 1926-1935. Μέχρι τό 1926 δέν ὑπῆρχε βιομηχανία τῆς ζάχαρης στήν Τουρκία. Ἡ καλλιέργεια τῶν ζαχαρότευτλων καί ἡ ἐπεξεργασία τῆς ζάχαρης ἦταν ἀγνωστα στήν Τουρκία. Ὅμως ἡ ἐμπειρία ἀπό τόν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, πού ἀποστέρησε τή χώρα ἀπό τίς ξένες εἰσαγωγές σέ ζάχαρη καί αὐξήσε τήν τιμή της, ἀνάγκασε τήν κυβέρνηση νά ἰδρύσει, μέ τήν ἐνίσχυση τῆς Τράπεζας Ἰς τό πρῶτο ἐργοστάσιο ἐπεξεργασίας τῆς ζάχαρης στήν πόλη Οὔσακ (Uşak). Λίγο ἀργότερα ἕνα δεύτερο ἐργοστάσιο ἰδρύεται στήν πόλη Ἀλπούλλου (Alpullu) τῆς Ἄνατ. θράκης. Δύο ἄλλα ἐργοστάσια ζάχαρης ἰδρύθηκαν, τό ἕνα στό Ἔσκιη-Σεχίρ (Eskişehir) καί τό ἄλλο στήν περιοχή τῆς Σεβάστειας (Sivas). Ὁ ἐξοπλισμός αὐτῶν τῶν ἐργοστασίων προερχόταν ἀπό τή Γερμανία καί ἀρχισαν νά λειτουργοῦν τό 1934. Παράλληλα τό κράτος ἀποκτᾶ τό μονοπώλιο τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ζάχαρης. Ἔτσι τό κράτος ἀναλαμβάνει σχεδόν τόν πλήρη ἔλεγχο αὐτῆς τῆς βιομηχανίας, μολονότι ἡ τράπεζα Ἰς μετέχει στήν διοίκησή της. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας τῆς ζάχαρης εἶχε μεγάλη σημασία, ὄχι μόνο ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἐξοικονόμησης ὑψηλοῦ ποσοῦ συναλλαγματος μέ τή διακοπή τῆς εἰσαγωγῆς, ἀλλά κυρίως γιατί μέ τήν καλλιέργεια τῶν ζαχαροτεύτλων ἐνισχύθηκε σημαντικά ὁ γεωργικός τόμέας καί περιορίστηκε ἡ ἀνεργία. Ἡ εἰσαγωγή ζάχαρης ἀνερχόταν τό 1923 σέ 46.689 τόννους, τό 1924 σέ 52.698 τόννους, τό 1925 σέ 67.653 τόννους, τό 1932 σέ 29.332 τόννους, τό 1934 μειώθηκε σέ 3.728 τόννους καί τό 1935 σταμάτησε τελείως ἡ εἰσαγωγή.⁶⁹

6. Τά ἀποτελέσματα τοῦ πρώτου πενταετοῦ προγράμματος ἦταν ἐπιτυχή. Γιά πρώτη φορά ἐπετεύχθη αὐτάρκεια σέ ὀρισμένα βιομηχανικά προϊόντα καί τό τουρκικό κράτος ἀπόκτησε τήν ἱκανότητα νά ἐξοικονομεῖ ἕνα μεγάλο ποσό τοῦ συναλλαγματικοῦ του ἀποθέματος. Χάρη στά νέα ἐργοστάσια διευκολύνθηκε τό πρόβλημα τῆς ἀπασχόλησης μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνέργων στό δευτερογενή τομέα. Αὐτό φαίνεται καθαρά ἀπό τή συνεχή αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν στίς βιομηχανίες ἀπό τό 1927.⁷⁰ Τό πιό σημαντικό

69. 10 ans de Republique, σ. 83, πρβλ. Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, 56, 81, 102-103.

70. The Development of Manufacturing Industry in Egypt, Israel and Turkey, U.W., Department of Economic and Social Affairs, New York, 1958, σ. 97.

δμως επίτευγμα του πρώτου πενταετού προγράμματος ήταν η δημιουργία μιας έθνικης αστικής τάξης από εμπόρους, διευθυντές και τεχνικούς. Η εμφάνιση της τάξης αυτής, που για πρώτη φορά δημιουργήθηκε στην Τουρκία, συνέβαλε πάρα πολύ στο μετασχηματισμό της Τουρκίας στα επόμενα χρόνια. Η οικονομική πολιτική, που άκολουθήθηκε ανάμεσα στα χρόνια 1923-1939, ονομάστηκε μέχρι τις μέρες μας η πολιτική της δημιουργίας μιας έθνικης αστικής τάξης και είναι η πολιτική του μετασχηματισμού των κυρίαρχων τάξεων της Τουρκίας.⁷¹

Τό πρώτο πενταετές πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε από κρατικά, ιδιωτικά και άλλοδαπά κεφάλαια και είναι αξιοσημείωτο ότι τὰ 2/3 του πρώτου προγράμματος πραγματοποιήθηκαν πολύ νωρίτερα από ότι είχε σχεδιαστεί.⁷² Μέ τις πλέον ευόλωνες προοπτικές για τήν ολοκλήρωση του πρώτου προγράμματος, ήδη από τό 1936 ο Ύπουργός των Οικονομικών Τζελάλ Μπαγιάρ ίδρυσε μιá επιτροπή από εμπειρογνώμονες και ειδικούς, στους οποίους ανέθεσε τήν προετοιμασία και τό σχεδιασμό του δεύτερου προγράμματος. Τό δεύτερο πενταετές πρόγραμμα άρχισε στις 18 Σεπτεμβρίου 1938 και απέβλεπε κυρίως στην ανάπτυξη της παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών. Βασιζόταν στην άποψη ότι η Τουρκία είχε τή δυνατότητα και τή υποχρέωση νά αναπτύξει τήν παραγωγή έμπορευμάτων της βαριάς βιομηχανίας, αντίθετα προς τόν προηγούμενο πενταετές πρόγραμμα τό όποιο έδινε προτεραιότητα στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Ο οικονομικός αυτός προγραμματισμός απέβλεπε στην ίδρυση ένατό νέων βιομηχανικών εγκαταστάσεων σέ αντίθεση προς τό πρώτο πενταετές πρόγραμμα που προέβλεπε τήν ίδρυση είκοσι εργοστασίων. Οί βασικοί στόχοι του δεύτερου προγράμματος ήταν η έκμετάλλευση των έξορμητικών επιχειρήσεων και των φυσικών πηγών της ξηράς και της θάλασσας, η περιφερειακή εγκατάσταση μονάδων παραγωγής ηλεκτρικής ένεργείας, η έγκαθίδρυση έγχώριων εργοστασίων καυσίμων και η ανάπτυξη του έσωτερικού έμπορίου, η δημιουργία εργοστασίων κεραμικής και γυάλινων προϊόντων, η ίδρυση χημικών βιομηχανιών και τέλος η παροχή λιμενικών διευκολύνσεων και η ανάπτυξη της έμπορικης ναυτιλίας. Γενικά προέβλεπε τή δημιουργία σύγχρονων λιμένων για τήν έξαγωγή των προϊόντων που παράγονται από τή βαριά βιομηχανία⁷³. Η κυβέρνηση για νά ένισχύσει τήν έκμετάλλευση των μεταλλείων πολύ νωρίς τό 1935, ψήφισε ένα νόμο που κρατικοποίησε όλα τά μεταλλεία που άνεπαρκώς έκμεταλλεύονταν οί έ-

71. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, σ. 472, πρβλ. Καμπουράν Μπεκίρ Χαρπουτλου, *Η Τουρκία σέ άδιέξοδο*, σ. 111,

72. Halil Ünal, *L'έconomie mixte en Turquie*, σ. 25.

73. Nuri Eren, *Turkey. Today and Tomorrow*, σ. 126, πρβλ. Z.Y. Hershlag, *Turkey. The Challenge of Growth*, σ. 82-3, 106.

διοικητές τους ή οι ένοικιαστές μέχρι ένα χρόνο.⁷⁴

Τόσο τό πρώτο όσο και τό δεύτερο πενταετές πρόγραμμα, πού δέν ολοκληρώθηκε εξαιτίας του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου, απέβλεπαν στη δημιουργία βιομηχανίας σίδηρου και χάλυβα. Τό υπέδαφος της Τουρκίας είναι άξιόλογο. Υπάρχουν μεταλλεύματα γαιάνθρακα, χρωμίου, σίδηρου, χαλκού, μαγγανίου, μολύβδου, ψευδαργύρου, άντιμονίου κτλ. Τήν πρώτη θέση ανάμεσα στά έκμεταλλεύσιμα όρυκτά κατέχει ο άνθρακας. Τό λεκανοπέδιο του Ζογγουλντάκ, πού έκτείνεται στις άκτές της Μαύρης Θάλασσας είναι τό πλουσιότερο και μεγαλύτερο σέ άνθρακα όχι μόνο στά Βαλκάνια αλλά και στη Μέση Άνατολή. Ο γαιάνθρακας της περιοχής αυτής θεωρείται ο καλύτερος στό είδος του. Σχετικά μέ τή βαριά βιομηχανία και σύμφωνα μέ τό πρώτο πενταετές πρόγραμμα ένα μεγάλο βιομηχανικό συγκρότημα σίδηρου και χάλυβα κτίστηκε στην περιοχή του Καραμπούκ (Karabük).⁷⁵ Η τοποθεσία αυτή όρίστηκε όχι μόνο επειδή βρίσκεται κοντά στά άνθρακωχεϊτα, ώστε να άναπτυχθεί τό γαιανθρακοφόρο λεκανοπέδιο του Ζογγουλντάκ, αλλά και για στρατηγικούς σκοπούς. Σύμφωνα μέ τόν προγραμματισμό της Τράπεζας Sümer ή οίκοδόμηση άρχισε τό 1936 και τελειοποιήθηκε τό 1940. Η παραγωγή του άρχισε μόνο μέ τή συμπλήρωση όλων των έγκαταστάσεων του βιομηχανικού συγκροτήματος, όπως προέβλεπε τό δεύτερο πενταετές πρόγραμμα, δηλ. τήν άποπεράτωση α) των έγκαταστάσεων για τήν έξόρυξη και τήν έπεξεργασία του γαιάνθρακα στό Ζογγουλντάκ, β) του έργοστασίου τσιμέντου στό Καραμπούκ, γ) των δύο έστιών ύψικαμίνων, δ) του χαλυβουργείου, ε) του μεταλλουργείου, στ) του έργοστασίου παραγωγής θεϊκού όξέος, δ) του έργοστασίου κατασκευής σωλήνων και ράβδων, καθώς και η) του έργοστασίου παραγωγής ήλεκτρικής ενέργειας. Τό ύψος της άρχικής επένδυσης άνερχόταν σέ 10 εκατ. λίρες Τουρκίας και άργότερα αύξηθηκε σέ 30 έκ. Ο έξοπλισμός του έργοστασίου του Καραμπούκ προερχόταν από τήν Άγγλία, ενώ οι έγκαταστάσεις για τήν έξόρυξη και τήν έπεξεργασία του γαιάνθρακα στό Ζογγουλντάκ ήταν γερμανικής προέλευσης. Άντίθετα πρός τό πρώτο πενταετές πρόγραμμα, στό όποιο η Γερμανία και η Ρωσία έφοδίασαν ένα μεγάλο άριθμό έργοστασίων στό δεύτερο πενταετές πρόγραμμα πρωταρχικό ρόλο έπαιξε η Μ. Βρετανία.⁷⁶

74. Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 83.

75. La Turquie Contemporaine, σ. 166-170, πρβλ. Ernest Jäck, The Rising Créscent. Turkey Yesterday, Today and Tomorrow, New York 1944, σ. 241, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 83, 99.

76. Turkey on the Way of Industrialization, σ. 55, πρβλ. M.W. Thornburg, and others, Turkey. An Economic Appraisal, σ. 109, III, Z.Y. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 84, 94, 104, Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, σ. 287.

Τῆ διεκπεραίωση τοῦ δεύτερου πενταετοῦς προγράμματος ἀνέλαβε ἡ κρατική Τράπεζα Eti, στήν ὁποία παραχωρήθηκαν εὐρύτατες ἀρμοδιότητες, γιά νά ὑλοποιήσει τούς στόχους τοῦ προγράμματος. Σάν ἀποστολή λοιπόν εἶχε ὄχι μόνο νά ἐντοπίσει καί νά ἐκμεταλλευθεῖ τόν ὀρυκτό πλοῦτο, ἀλλά καί νά ἰδρύσει σταθμούς ἐνέργειας, νά παράγει τήν ἠλεκτρική ἐνέργεια, καί κυρίως νά ἐπεκτείνει τίς βιομηχανίες πού ὑπῆρχαν. Σχεδόν ὅλες τίς μεταλλευτικές ἐπιχειρήσεις τῆς χώρας τίς διαχειριζόταν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἡ Τράπεζα Eti. Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ἐνῶ τό ἀρχικό της κεφάλαιο ἀνερχόταν σέ 20 ἑκατ. λίρες Τουρκίας, (11 ἑκατ. δολλάρια) ἀργότερα τό 1942 αὐξήθηκε σέ 100 ἑκατ. λίρες Τουρκίας (55 ἑκατ. δολλάρια).⁷⁷

Οἱ δυσκολίες, πού ἀντιμετώπιζε ἡ τουρκική κυβέρνηση γιά τήν ἐπιτυχία τῶν δύο αὐτῶν οἰκονομικῶν προγραμμάτων, ἦταν τό πρόβλημα τῆς χρηματοδότησής τους. Ὑπῆρχαν ὅμως μόνο δύο δυνατότητες γιά τήν κυβέρνηση νά βρεῖ τά ἀπαιτούμενα κεφάλαια γιά τήν ἐκτέλεση τῶν προγραμμάτων της· ἡ ἰδιωτική ἀποταμίευση καί τό ξένο κεφάλαιο, ὁ ἐσωτερικός καί ὁ ξένος δανεισμός.⁷⁸ Στήν πραγματικότητα ὅμως ἀπό τήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἰδιωτική ἀποταμίευση δέν ἔπαιζε κανένα ρόλο στήν ἐθνική οἰκονομία. Εἶναι πολύ πιθανό πῶς τό φαινόμενο αὐτό συνέβαινε, ἐπειδή τόσο ὁ λαός ὅσο καί ἡ κυβέρνηση ἦταν ἄρρηκτα συνδεμένοι μέ τίς ἰσλαμικές παραδόσεις, οἱ ὁποῖες ἀπαγόρευαν τήν ἀποδοχή ἐντοκῶν δανείων. Γι' αὐτό ὁ λαός ἀναζητοῦσε μή χρηματικά κίνητρα, γιά νά δανείζει τά χρήματά του στόν κρατικό καί ἰδιωτικό φορέα, τά ὁποῖα χρησιμοποιοῦνταν γιά τήν ἀνέγερση ἐργοστασίων. Μιά ἄλλη πιθανή αἰτία ἦταν ἔλλειψη συγκροτημένου τραπεζικοῦ συστήματος, ὥστε ὁ λαός νά μποροῦσε νά ἐμπιστεύεται τά χρήματά του. Κατά συνέπεια ἡ τουρκική δημοκρατία ἀντιμετώπιζε δυσκολίες τόσο στή διοργάνωση τοῦ νέου τραπεζικοῦ συστήματος ὅσο καί στό νά πείσει τό λαό, ὁ ὁποῖος ἦταν διστακτικός νά ἀποταμιεύει τά χρήματά του στίς Τράπεζες ἐξαιτίας τῆς νοοτροπίας τοῦ παρελθόντος. Μπορεῖ ὅμως νά εἰπωθεῖ ἀνεπιφύλακτα ὅτι ἡ πολιτική τῆς Κυβέρνησης θεωρεῖται πετυχημένη στόν τομέα αὐτόν, γιατί κατόρθωσε νά πείσει τό λαό γιά τή σημασία καί τήν ὠφέλεια ἀπό τήν τραπεζική ἀποταμίευση. Παραθέτουμε μερικά συγκριτικά στοιχεῖα π.χ. οἱ καταθέσεις στίς ξένες καί στίς ἐγχώριες τράπεζες αὐξήθηκαν μεταξύ τοῦ 1920 καί τοῦ 1935 ἀπό μισό ἑκατ., λίρες Τουρκίας σέ 72 ἑκατ. λίρες Τουρκίας καί ὁ ἀριθμός τῶν καταθετῶν ἀπό 1.800

77. M.W. Thornburg and others, Turkey. An Economic Appraisal, σ. 93 πρβλ. Z.W. Hershlag, Turkey. The Challenge of Growth, σ. 29-30.

78. Βλ. ἀναλυτικά Friedrich Karl Kienitz, Türkei. Anschluss an die moderne Wirtschaft unter Kemal Atatürk, Hamburg, 1959, σ. 128-141.

ατομα σέ 158.000.⁷⁹ Μέ αυτόν τόν τρόπο ή κυβέρνηση άπόκτησε τή δυνατότητα νά χρησιμοποιήσει κατάλληλα αυτές τίς καταθέσεις καί νά καλύψει μερικές άπό τίς χρηματικές της άνάγκες γιά τήν έκτέλεση τών οικονομικών προγραμμάτων της.

Άλλη χρηματική πηγή ήταν τά ξένα δάνεια. Ή τουρκική κυβέρνηση κατόρθωσε νά συνάψει δύο σημαντικά δάνεια, άπό τίς Η.Π.Α. καί άπό τή Ρωσία. Τό πρώτο ξένο δάνειο πού πήρε ή Τουρκία ήταν άπό τίς Η.Π.Α. τό 1930 καί άνερχόταν σέ 10 έκατ. χρυσά δολάρια (περίπου 20 έκατ. λίρες Τουρκίας). Οί όροι του δανείου αυτού ήταν δυσμενείς, γιαντί ή Κυβέρνηση παραχώρησε σέ άντάλλαγμα τό μονοπώλιο τών σπύρτων καί άνέλαβε τήν ύποχρέωση νά πληρώσει τόκο 6 1/2 % πού θά αύξανόταν γιά μιά περίοδο 25 χρόνων. Σέ περίπτωση πού ή καταβολή του δανείου γινόταν πριν άπό τά 25 χρόνια δέν θά έπηρέαζε τό μονοπώλιο σπύρτων. Ή Ρωσία παραχώρησε τό 1934 ένα δάνειο του ύψους τών 8 έκατ. χρυσών δολαρίων (περίπου 16.5 έκατ. λίρες Τουρκίας). Οί όροι του δανείου αυτού ήταν περισσότερο εύνοϊκοί άπ'ότι οί όροι του πρώτου δανείου, π.χ. τό δάνειο αυτό ήταν άτοκο καί παραχωρήθηκε γιά μιά περίοδο 20 χρόνων σέ μορφή μηχανών καί βιομηχανικού έξοπλισμού. Τό δάνειο καθορίστηκε σύμφωνα μέ τήν τρέχουσα τιμή του χρήματος μετά άπό συμφωνία Τούρκων καί Ρώσων έμπειρογνώμων. Ή Τουρκία άνέλαβε τήν ύποχρέωση νά έξοφλήσει τό δάνειο σέ λίρες Τουρκίας. Μέρος του δανείου αυτού χρησιμοποιήθηκε γιά τήν προμήθεια βιομηχανικού έξοπλισμού γιά δύο μονάδες ύφαντουργίας.

Στή μεταβατική περίοδο, στά πρώτα χρόνια της Δημοκρατίας, οί σχέσεις της Τουρκίας μέ τή Μεγ. Βρετανία δέν ήταν άρμονικές έξαιτίας του θέματος της Μοσούλης. Τή δεύτερη όμως δεκαετία της Δημοκρατίας γιά λόγους πολιτικούς καί στρατιωτικούς έξαιτίας κυρίως της αύξανόμενης έπιρροής της Γερμανίας, τακτοποιήθηκαν οί σχέσεις τών δύο χωρών. Έτσι στις 27 Μαΐου του 1938, σύναψε δύο δάνεια μέ τή Μεγ. Βρετανία, τό πρώτο άνερχόταν σέ 3 έκατ. λίρες Άγγλίας καί τό δεύτερο σέ 10 έκατ. λίρες Άγγλίας. Τά δάνεια αυτά παραχωρήθηκαν στην Τουρκία γιά τόν έκσυγχρονισμό του τουρκικού στρατου καί γιά τήν άποδοτικότητα της βαριάς βιομηχανίας, κυρίως του σίδερου καί του χάλυβα. Τό γερμανικό δάνειο άνερχόταν στα 150 έκατ. γερμανικά μάρκα καί προοριζόταν γιά τή χρηματοδότηση της έκμετάλλευσης τών όρυκτων άποθεμάτων. Σχετικά μέ τό δάνειο αυτό, ένώ οί διαπραγματεύσεις άρχισαν τό 1938, τελικά παραχωρήθηκε στις 16 Ίανουαρίου του 1939.⁸⁰

79. J. B. Mackie, Turkish Industrialization, σ. 452.

80. Richard D. Robinson, The First Turkish Republic, σ. 107, πρβλ. Z.Y. Turkey. The Challenge of Growth, σ. 93-4.

Επιπλέον τά χρηματικά προβλήματα, πού αντιμετώπιζε ή έκτέλεση του πρώτου πενταετούς προγράμματος, ήταν συνυφασμένα μέ τά αδύνατα σημεία τής προπολεμικής οίκονομικής πολιτικής. Ο Max W. Thornburg κατακρίνει γενικά τήν ιδέα του πενταετούς προγράμματος στήν Τουρκία. Αύτός υπογραμμίζει ότι: "Υπάρχουν βάσιμοι λόγοι νά πιστέψει κανείς ότι ή πάροδος τών πενταετών προγραμμάτων στήν Τουρκία, ούσιαστικά δέν έδωσε τό κατευθυντήριο καί ένεργό έναυσμα στήν οίκονομική ανάπτυξη πού έλαβε χώρα, αλλά κυρίως αντικατόπτριζε καί περιέλαβε γιά δημιουργία έντυπώσεων προγράμματα, τά όποια προέρχονταν από πολιτικές, στρατιωτικές καί είδικές πηγές. Απ'ότι βλέπουμε ή Τουρκία δέν έχει μιá σχεδιασμένη οίκονομία, αλλά μιá κακώς διαχειριζόμενη καπιταλιστική οίκονομία, στήν όποία τό μεγαλύτερο τμήμα του κεφαλαίου της έπιχορηγεΐται από τήν Κυβέρνηση".⁸¹

Στήν πραγματικότητα όμως πολλές έλείψεις βρέθηκαν σ'όλους τούς τομείς κατά τήν έφαρμογή τής προπολεμικής τουρκικής βιομηχανικής πολιτικής. Η διαχείριση τών πενταετών προγραμμάτων ήταν πλημμελής. Οί σιδηροδρομικές γραμμές δέν ανταποκρίνονταν σέ καλά σχεδιασμένο δίκτυο σιδηροδρόμου. Πάρα πολλές έλλείψεις έγιναν κατά τήν άνοικοδόμηση του βιομηχανικού συγκροτήματος στο Karabük π.χ. σχετικά μέ τήν έπιλογή του χώρου, τό συγκρότημα κτίστηκε σέ ύψόμετρο 4.000 ποδών σέ μιá τοποθεσία, ή όποία βρίσκεται 45 μίλια μακριά από τά άνθρακωρυχεία καί πάρα πολύ μακριά, 600 μίλια, από τά όρυχεία σίδηρου στο Dinvigi. Αυτό είχε σαν συνέπεια στή δαπάνη παραγωγής νά προσθέτονται τά αύξημένα κόμιστρα μέ αποτέλεσμα τήν αύξηση του κόστους παραγωγής σέ κάθε μονάδα πού παραγόταν. "Αν σ'αυτό προσθέσουμε τό μειονέκτημα τής έλλειψης σύγχρονου τεχνολογικού έξοπλισμού, γίνεται εύκολα άντιληπτό ότι ή άπόδοση τών επενδύσεων ήταν χαμηλή καί δέν άνταποκρινόταν στίς προσδοκίες τής Δημοκρατικής Κυβέρνησης. Αλλη μή όρθολογική ένέργεια τών προγραμματιστών άφορούσε τήν παραγωγή του έργοστασίου, δηλ. παρήγαγε πολύ μεγάλο άριθμό από βαριές πλάκες καί ράβδους μέ διάμετρο περίπου 1,25 εκ., ένω ή Τουρκία χρειαζόταν μόνο ράβδες χαλύβδινης κατασκευής σέ μικρές ποσότητες".⁸² Μερικές άλλες παραλείψεις βρέθηκαν όχι μόνο στο βιομηχανικό συγκρότημα του Karabük αλλά καί σέ άλλα έργοστάσια. Είναι πιθανό ότι θα σημειώνονταν λιγότερες παραλείψεις, αν ό σχεδιασμός του βιομηχανικού συγκροτήματος πραγματοποιούνταν από έμπειρους έπιχειρηματίες ή από έπιστήμονες προγραμματιστές μάλλον παρά από στρατιωτικούς καί γραφειοκράτες οί όποιοι ήταν έπηρεασμέ-

81. M.W. Thornburg and others, Turkey. An Economic Appraisal, σ. 39.

82. Peter F. Sugar, Turkey, σ. 170.

νοι από τήν πολιτική καί στρατιωτική έξουσία.⁸³

Παρά τίς παραλείψεις καί ατέλειες, πού σημειώθηκαν στίς προσπάθειες βιομηχανοποίησης της Τουρκίας δέν πρέπει νά άγνοήσουμε τά θετικά άποτελέσματα του κρατικού καπιταλισμού, π.χ. ή δημιουργία τών κρατικών Τραπεζών, οί όποιες ήταν άρμόδιες για τή διεκπεραίωση τών πενταετών προγραμμάτων, βοήθησε στήν οίκονομική άνόρθωση της χώρας. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει καί ή έτήσια έκθεση της Διεθνούς Τράπεζας 'Ανοικοδομήσεως του 1951, όπου αναφέρεται ότι: Στην περίοδο του κρατικού καπιταλισμού ή Τουρκία σημείωσε ούσιαστική πρόοδο. Είναι πολύ άμφίβολο κατά πόσο ή Τουρκία θά ήταν σέ θέσει νά κατορθώσει τόσα πολλά τήν περίοδο εκείνη κάτω από τήν ίδιωτική πρωτοβουλία καί μάλιστα μέ τό μειονέκτημα της όθωμανικής κληρονομίας. Είναι εύλογο όμως τό γεγονός ότι ό κρατικός καπιταλισμός δέν απέδωσε σέ όλους τούς τομείς τόσο όσο άναμενόταν.⁸⁴

8. Συνοψίζοντας καταλήγουμε στό συμπέρασμα ότι οί προσπάθειες για βιομηχανοποίηση της σύγχρονης Τουρκίας, στά πρώτα χρόνια της Δημοκρατίας καί κατά τήν περίοδο του κρατικού καπιταλισμού, είναι στενά συνδεμένες μέ σημαντικές πολιτικές καί κοινωνικές αλλαγές. Μιά αλλαγή σέ όποιοδήποτε από τά τρία πεδία, δηλ. στά οίκονομικά, στήν κοινωνική ζωή καί στίς πολιτικές συνθήκες, είχε σοβαρό αντίκτυπο στά άλλα πεδία. Τά αίτια καί οί λόγοι για τούς όποιους οί διάφορες προσπάθειες βιομηχανοποίησης της χώρας, στήν περίοδο της όθωμανικής αυτοκρατορίας, δέν είχαν θετικά άποτελέσματα ήταν α) ή έλλειψη δυνατότητας κοινωνικής κινητικότητας, στοιχείο τελείως άπαραίτητο για οίκονομική άνάπτυξη καί β) ή άπουσία μιās προστατευτικής οίκονομικής πολιτικής, ή όποία θά μπορούσε νά έξασφαλίσει τήν ούσιαστική προστασία της έθνικής βιομηχανίας. Μιά νέα οίκονομική πολιτική, πού έκπληροϋσε αυτές τίς προϋποθέσεις, τέθηκε σέ έφαρμογή τό 1923 καί τότε άρχισαν νά μπαίνουν οί βάσεις τών πολιτικών καί κοινωνικών αλλαγών σέ όλόκληρο τό σύστημα. 'Αλλά, ένω οί κοινωνικές αλλαγές δέν συντελέστηκαν τόσο γρήγορα όσο οί πολιτικές καί οίκονομικές αλλαγές, ή έφαρμογή της νέας πολιτικής αντιμετώπιζε μερικές δυσκολίες στήν έκτέλεση όρισμένων βιομηχανικών σκοπών της. Τό νέο σύστημα, έκτός από μιιά καθαρή δασμολογική προστασία για τίς έθνικές βιομηχανίες, είσήγαγε μιιά δραστική σειρά μέτρων κοινωνικής αλλαγής. Τό πιο σημαντικό ήταν ή συμπάρσταση του κράτους πού βασιζόταν στήν έθνική πολιτική καί όχι στίς μεταφυσικές καί θρησκευτικές προλήψεις, όπως συνέβαινε στήν 'Οθωμανική Αύτοκρατορία. Όμως

83. Halil Ünal, L'economie mixte en Turquie, σ. 24.

84. The Economy of Turkey, σ. 9, πρβλ. Nuri Eren, Turkey. Today and Tomorrow, σ. 130.

τό νέο σύστημα δέν μπορούσε νά έμποδίσει τήν πλειοψηφία τών Τούρκων, πού έξακολουθοῦσαν νά συμπεριφέρονται σύμφωνα μέ τίς ὀθωμανικές παραδόσεις γιά πολλές άκόμη γενεές, νά άφήσουν τίς ίσλαμικές παραδόσεις καί νά προσανατολίζου με έμπιστοσύνη τά ένδιαφέροντά τους στήν οίκονομική καί κοινωνική δραστηριότητα γιά πολλά άκόμα χρόνια πού άκολούθησαν. Μέσα σέ τέτοια άτμόσφαιρα καί μέ αυτές τίς προϋποθέσεις ή κυβέρνηση του λαϊκού Δημοκρατικού Κόμματος του Κεμάλ Ἀτατούρκ, έπειδή έπιθυμοῦσε νά άνοικοδομήσει ένα προοδευτικό οίκονομικό σύστημα πού θά οδηγούσε στή δημιουργία ένός ισχυροῦ κράτους, θεωρούσε άπαραίτητο νά παρέμβει στήν οίκονομία. Πίστευε πώς μόνο μέ τήν κρατικοποίηση καί τά πενταετή προγράμματα θά μπορούσε ν'άντιμετωπίσει τά παραδοσιακά έμπόδια, πού τούς κληρονομήθηκαν άπό τήν ὀθωμανική άυτοκρατορία καί συγκρατοῦσαν περίτεχνα τόν ίδιωτικό φορέα άπό τό νά συμμετέχει ένεργά στίς προσπάθειες βιομηχανοποίησης τής Τουρκίας. Πίστευε άκόμη πώς σ'αυτό θά βοηθοῦσαν τά είδικά μορφωτικά προγράμματα στά σχολεία καί τά μέσα μαζικής ένημέρωσης. Είςναι χαρακτηριστικό ὅμως νά παρατηρήσουμε ὅτι στή διάρκεια τής πρώτης περιόδου τής βιομηχανοποίησης γεννήθηκε μιá νέα τάξη άπό έπιχειρηματίες, διαχειριστές καί τεχνικούς στίς έπιχειρήσεις πού έλέγχονταν άπό τό κράτος, ή ὁποία άργότερα θά έπαιζε σημαντικό ρόλο στήν πολιτική, οίκονομική καί κοινωνική ζωή τής χώρας. Παρ'όλες ὅμως τίς έλλείψεις, ή πολιτική του κρατικοῦ καπιταλισμοῦ καί τά πενταετή οίκονομικά προγράμματα, συνέβαλαν σημαντικά στήν αύξηση τής βιομηχανικής παραγωγής, ή ὁποία μεταξύ του 1927 καί 1939 αύξήθηκε άπό 0,14 στά έκατό σέ 0,23 στά έκατό.⁸⁵

Ἡ πιό ούσιαστική άδυναμία ὅμως του κρατικοῦ καπιταλισμοῦ ήταν ὅτι δέν είχε κεντρικό έλεγχο, κατεῦθυνση καί συντονισμό. Ἐκτός άπό τή γενική έποπτεία, πού είχε ή Κυβέρνηση καί ή Ἐθνική Ἀντιπροσωπεία, οί σπουδαιότερες κρατικές οίκονομικές έπιχειρήσεις πού άνέλαβαν τή διεκπεραίωση τών πενταετῶν προγραμμάτων στή βιομηχανία, στά ὄρυχεϊα, στίς μεταφορές, στήν ένέργεια καί στίς έπικοινωνίες δέν κατευθύνονταν άπό μιá κεντρική κρατική έπιχείρηση, ή ὁποία θά ήταν ὁ συντονισμός ὅλων τών κρατικῶν οίκονομικῶν έπιχειρήσεων. Ὁ Κεμάλ Ἀτατούρκ διατηροῦσε ένα στενό καί συντονισμένο έλεγχο. Ἐτσι, ὅταν στίς 10 Νοεμβρίου 1938 πέθανε ὁ μεγάλος ηγέτης τών Τούρκων, ὁ έμπνευστής του κρατικοῦ καπιταλισμοῦ ὁ Κεμάλ Ἀτατούρκ, ὁ έλεγχος χαλάρωσε, οί διάφορες έπιχειρήσεις άκολούθησαν ξεχωριστή πολιτική καί ὁ συντονισμός έγκαταλείφθηκε. Οί έξαιρετικές συνθήκες πού άκολούθησαν καί κυρίως ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος είχαν σάν άποτέλεσμα τή διακοπή τής έφαρμογής του δεύ-

85. The Economy of Turkey, σ. 8, πρβλ. Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, σ. 471-3.

τερου πενταετοῦς προγράμματος. Ὅμως ἡ κρατική παρέμβαση στήν τουρκική οἰκονομία συνεχίστηκε ἀδιάκοπα καί κατά τή διάρκεια τοῦ πολέμου.